

NEVALSTYBINĖS ORGANIZACIJOS KONSTITUCINĖJE TEISĖJE

4 poskyris. *Religinės bendruomenės ir bendrijos*

3. *Pirmiausia aptarsime politinių partijų ir visuomeninių organizacijų at-
ribojoimo kriterijus konstitucinės teisės doktrinoje ir įstatymų leidyboje, šių
organizacijų steigimo ir veiklos konstitucinius pagrindus ir apribojimus.
Taip pat reikės panagrinėti tokius klausimus, kaip politinių partijų institu-
cionalizavimas, politinių partijų ir politinių organizacijų sąvoka, jų funkci-
jos, steigimo tvarka, veiklos principai ir teisinės garantijos, finansavimo šal-*

tiniai ir finansinė kontrolė, veiklos sustabdymas ir nutraukimas. Aptarsime politinių partijų klasifikavimo kriterijus bei partines sistemas.

Taip pat nagrinėsime visuomeninių organizacijų funkcijas, jų steigimą ir veiklą, apibūdinsime visuomeninių organizacijų rūšis (pvz.: profesinių sąjungų, meno kūrėjų organizacijų ir kt.), teisinio reglamentavimo ypatumus. Nemenką dėmesį teks skirti religinių bendrijų ir bendruomenių teisei padėčiai Lietuvos Respublikoje.

1 poskyris

POLITINIŲ PARTIJŲ IR VISUOMENINIŲ ORGANIZACIJŲ TEISINIO REGLAMENTAVIMO KONSTITUCINIAI PAGRINDAI

1.1. Politinės partijos ir visuomeninės organizacijos konstitucinėje teisėje

1.2. Politinių partijų ir visuomeninių organizacijų veiklos konstituciniai principai ir apribojimai

1.1. Politinės partijos ir visuomeninės organizacijos konstitucinėje teisėje

Konstitucinės teisės doktrina pripažįsta, kad konstitucinių teisinių santykių subjektai yra ne tik valstybės valdžios institucijos, tiesiogiai įgyvendinančios politinę valdžią, bet ir nevalstybinės (visuomeninės) organizacijos, dalyvaujančios įgyvendinant politinę valdžią netiesiogiai. Visuma organizacijų (institucijų), tiesiogiai ir netiesiogiai dalyvaujančių įgyvendinant politinę valdžią, sudaro vieningą valstybės politinę sistemą. Nevalstybinių (visuomeninių) organizacijų buvimas liudija valstybės demokratinį pobūdį, visuomenės aktyvumą ir pilietiškumą. Tai svarbus pilietinės visuomenės elementas. Nevalstybinės (visuomeninės) organizacijos atlieka tarpininko vaidmenį tarp valstybės ir visuomenės, realizuoja piliečių interesus pagrindinėse valstybės gyvenimo srityse.

Dėl sąvokos „visuomeninė organizacija“ konstitucinės teisės moksle nėra vieningos nuomonės. Šios sąvokos vartojimas dažnai priklauso nuo to, kokių kriterijų laikosi teisininkai, klasifikuodami visuomeninius junginius, veikiančius valstybėje. Valstybės atžvilgiu visuomenė siaurąja prasme – tai visi socialiniai junginiai, išskyrus pačią valstybę.

Pvz.: M. Römeris pagal organizuotumo kriterijų skyrė organizuotus ir neorganizuotus socialinius junginius. Organizuotus junginius jis vadino socialinėmis organizacijomis arba korporacijomis, o neorganizuotus – socialinėmis grupėmis¹.

Socialinėms grupėms, kurios, anot M. Römerio, sudaro senesnę ir pastovesnę tipą, būdinga įpročių režimas, veikimo palaidumas, tuo tarpu socialinėms organizacijoms – statutinės teisės (įstatymo) režimas ir veikimo aiškumas.

Pagal susikūrimo būdą socialines organizacijas M. Römeris skirstė į: atsirandančias dirbtinai ir atsirandančias pamažu iš socialinių grupių. M. Römeris visas „dirbtines draugijas ir sąjungas” dar vadino „racionalistinėmis arba dedukcinėmis”, nes jose viskas iš anksto apgalvota: pirma gimsta sumanymas, o tada sumanymas dedukcijos metodu perkeliamas į junginio konstrukciją. Kitos socialinės organizacijos neturi tokio aiškaus „racionalistinio dirbtinumo”, tačiau jų veikimas yra teisiškai sutvarkytas, organizuotas. Šia prasme, anot M. Römerio, visos socialinės organizacijos gali būti laikomos „statutiniais socialiniais junginiais”². Vadinas, jos visos turi savo nuolatinius organus ir per tuos organus veikia, jos turi aiškius savo tikslus ir organizacinę tvarką. Tai skiria jas nuo socialinių grupių ir „suteikia jų veikimui neabejotiną pirmenybę ypač tikslumo, griežtumo ir aiškumo atžvilgiu”³.

M. Römeris aiškino, kad grynai dirbtiniai korporacinio tipo socialiniai junginiai, kuriems priklauso vadinamosios draugijos ir sąjungos, sudaro didžiausią socialinių junginių rūšį. Jų yra be skaičiaus ir be galo įvairių įvairiausių funkcijų. Bendra jiems yra tai, kad jie visi yra grynai dirbtiniai, statutiniai, kylantys iš valingos ir sąmoningos jų steigėjų iniciatyvos. Visi šie junginiai yra vienaip ar kitaip nusistatę valstybės atžvilgiu ir stengiasi ją paveikti arba apsidrausti nuo jos imperiumumo slegiančios galios.

M. Römerio nuomone, tikrai socialinės organizacijos „gali būti valstybėje sunaudotos kurioms nors viešosios galios funkcijoms ir tikrai jos gali būti valstybėje savarankiškais viešosios teisės subjektais”⁴.

Valstybė nustato vieningą, griežtai imperatyvinę teisinę tvarką, visiems lygiai privalomą, kuriai visi turi pasiduoti. Tačiau, kaip teigė M. Römeris, valstybė „savo specifinių socialinių tikslų (...) beveik neturi arba turi jų labai mažą”⁵. Kaip antrinis socialinis junginys, būdama kitų socialinių junginių veikiamą, valstybė šiuos tikslus „pasisavina” ar „pasi-

¹ Römeris M. Valstybė. T. 2. Vilnius, 1995. P. 86.

² Ibid. P. 88.

³ Ibid. P. 89.

⁴ Ibid. P. 89.

⁵ Ibid. P. 101.

skolina” iš kitų socialinių junginių. Esant valstybei, „visa visuomenė savotiškai subruzda: visi socialiniai junginiai ir kiekvienas jų, nepasitenkindami savo eiline socialine funkcija, išplečia ypatingą politinį veikimą valstybės atžvilgiu (...) kiekvienas jų norėtų sunaudoti galingą valstybės aparatą savo socialinei funkcijai, kitaip sakant, pakišti valstybei savo socialinius tikslus, suvalstybinti juos, įvesti į valstybinę funkciją” arba, kiek tai nepasiekama, „apsidrausti nuo jiems priešingų socialinių tikslų suvalstybinimo ir to suvalstybinimo padarinių”¹.

Kaip matome, pagal M. Römerį, socialinių arba visuomeninių organizacijų sąvoka apėmė visus organizuotus socialinius junginius, išskyrus pačią valstybę. Šiuo metu sąvoka „visuomeninė organizacija” tokia plačia prasme konstitucinės teisės moksle vartojama ganėtinai retai.

Šių dienų Lietuvos konstitucinės teisės moksle sąvoka „visuomeninė organizacija” vartojama keliomis prasmėmis. Plačiąja prasme visuomeninė organizacija – tai viešo pobūdžio pelno nesiekiantis visuomeninis susivienijimas, kurio narius vienija laisvai pasirinktų tikslų ir interesų bendrumas. Tai gali būti organizacijos, kurių narius vienija socialiniai, ekonominiai, politiniai, kultūriniai, tikiškieji interesai arba tam tikri pomėgiai. Siekdamos tenkinti savo narių interesus, šios organizacijos didesniu ar mažesniu mastu daro įtaką politinės valdžios sprendimams ir tokiu būdu netiesiogiai dalyvauja valstybės valdyme.

Siaurąja prasme sąvoka „visuomeninė organizacija” neapima politinių partijų ir politinių organizacijų. Tuo siekiama akcentuoti, jog politinės partijos – tai organizacijos, siekiančios politinės valdžios, tuo tarpu visuomeninės organizacijos nėra politiniai susivienijimai. Jos nedalyvauja kovoje dėl politinės valdžios. Dažnai aiškinama, kad dėl šios priežasties politinių partijų veikla turi būti reglamentuota specialiomis konstitucinės teisės normomis.

Kita vertus, turime pastebėti, kad konstitucinės teisės moksle nėra vienodo požiūrio į politinių partijų teisinį reglamentavimą. Kai kuriose valstybėse politinių partijų veikla specialiai neregamentuojama. Jos veikia pagal bendras taisykles, taikomas visuomeninėms organizacijoms, pvz., tarpukario Lietuvoje jos veikė pagal to meto draugijų įstatymus². Be to, gali būti specialiai reglamentuojamos ir kitos visuomeninių organizacijų rūšys (profesinių sąjungų, literatūrinių-meninių organizacijų ir kt. veikla). Tokiais atvejais yra taikomos bendrosios ir specialiosios teisės normos konkurencijos taisyklės.

Teisinėje literatūroje neretai organizacijos, netiesiogiai dalyvaujančios įgyvendinant politinę valdžią, yra vadinamos „visuomeniniais susi-

¹ Ibid. P. 102, 104.

² Lietuvos valstybės teisės aktai. Vilnius, 1996. P. 256–262.

vienijimais”, „ne pelno organizacijomis” ir kt. Tai nėra pakankamai tikslūs terminai. Sąvoka „visuomeninis susivienijimas” tam tikra prasme sutampa su sąvoka „visuomeninis junginys”, tuo tarpu „ne pelno organizacija” apima ir organizacijas, kurios nėra laikomos konstitucinės teisės subjektais.

Reikia pastebėti, kad terminas „nevalstybinė organizacija” taip pat nėra tikslus, todėl neretai įstatymų leidyboje vartojama sąvoka „nevalstybinė (visuomeninė) organizacija”.

1.2. Politinių partijų ir visuomeninių organizacijų veiklos konstituciniai principai ir apribojimai

Teisė laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas – viena pagrindinių žmogaus ir piliečio politinių teisių. Neatsitiktinai ši teisė yra įtvirtinta Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 20 str., skelbiančiame, jog kiekvienas žmogus turi teisę į taikių susirinkimų ir asociacijų laisvę, niekas negali būti verčiamas priklausyti kokiai nors asociacijai¹. 1966 m. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 22 str. skelbiama, kad kiekvienas žmogus turi teisę laisvai su kitais jungtis į asociacijas, įskaitant teisę steigti profesinę sąjungą ir stoti į ją savo interesams ginti². Analogiškos nuostatos įtvirtintos ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 11 str.³.

Su tarptautiniu minėtos politinės teisės reglamentavimu siejasi ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. įtvirtinta teisės norma, laiduojanti piliečiams teisę laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas, jei šių tikslai ir veikla nėra priešingi Konstitucijai ir įstatymams.

Šiame Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnyje įtvirtinta piliečių teisė jungtis į visuomeninius susivienijimus apima keletą teisių: teisę steigti bendrijas, politines partijas ar asociacijas; teisę įstoti į jas ir dalyvauti jų veikloje; teisę nebūti bendrijų, politinių partijų ar asociacijų nariu bei teisę išstoti iš šių susivienijimų.

Piliečių teisė vienytis į politines partijas ir visuomenines organizacijas siejama ne tik su laisvu jos įsteigimu, bet ir su šių organizacijų veikimo laisve. Valstybės institucijos negali varžyti ne tik visuomeninių organiza-

¹ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Priimta 1948 m. gruodžio 10 d. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1991. P. 12–19.

² Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Priimtas 1966 m. gruodžio 19 d. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1991. P. 31–53.

³ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Priimta 1950 m. lapkričio 4 d. // Valstybės žinios. 1995. Nr. 40–987.

cijų steigimo, bet ir jų veikimo, išskyrus atvejus, kai jų veikla ar siekliai prieštarauja konstituciniams valstybės sutvarkymo pagrindams. Politinių partijų ir visuomeninių organizacijų veiklos apribojimai Lietuvos Respublikos Konstitucijoje suformuluoti bendro pobūdžio teisės normose. Lietuvos Respublikos Konstitucija numato tik keletą konkrečių politinių partijų ir visuomeninių organizacijų veiklos apribojimų: 1) 44 str. 2 d. įtvirtinta, kad politinėms partijoms, politinėms ir visuomeninėms organizacijoms draudžiama monopolizuoti masinės informacijos priemonės; 2) 114 str. 1 d. nustato, kad politinių partijų, politinių ir visuomeninių organizacijų kišimasis į teisėjo ar teismo veiklą draudžiamas ir užtraukia įstatymo numatytą atsakomybę. Kita vertus, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 1 d. įtvirtinta teisės norma nedraudžia įstatymų leidėjui pačiam nustatyti kitų politinių partijų ir visuomeninių organizacijų veiklos apribojimų.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 1 d. tik patys piliečiai turi teisę spręsti, kokiais tikslais ir interesais jiems jungtis į susivienijimus ir kokią susivienijimo formą pasirinkti. Šiame straipsnyje yra numatytas vienintelis šios teisės apribojimas – šių susivienijimų tikslai ir veikla neturi būti priešingi Konstitucijai ir įstatymams. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. numatyti šios teisės apribojimai atitinka Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 22 str. ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 11 str. nuostatas, numatančias, kad naudojimuisi šia teise negali būti taikomi jokie apribojimai, išskyrus tuos atvejus, kuriuos numato įstatymas, ir kurie yra būtini demokratinėje visuomenėje valstybės ir visuomenės saugumo interesams, siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ar nusikaltimams, gyventojų sveikatai ir dorovei ar kitų asmenų teisėms bei laisvėms apsaugoti.

Šios tarptautinės bendruomenės pripažintos nuostatos nedraudžia valstybei įvesti tam tikrus politinių teisių apribojimus asmenims, dirbantiems policijos ar saugumo tarnybose, tarnaujantiems ginkluotosiose pajėgose ir kt., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucijos 82 str. 2 d. nustato, kad asmuo, išrinktas Respublikos Prezidentu, turi sustabdyti savo veiklą politinėse partijose ir politinėse organizacijose iki naujos Respublikos Prezidento rinkimų kampanijos pradžios. Konstitucijos 113 str. 2 d. nustatyta, kad teisėjas negali dalyvauti politinių partijų ir kitų politinių organizacijų veikloje. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 141 str. asmenys, atliekantys tikrąją karo arba alternatyviąją tarnybą, taip pat neišėję į atsargą krašto apsaugos sistemos, policijos ir vidaus tarnybos karininkai, puskarininkiai ir liktiniai, kitų sukarintų ir saugumo tarnybų apmokami pareigūnai negali dalyvauti politinių partijų ir politinių organizacijų veikloje.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 2 d. įtvirtinta nuostata, kad niekas negali būti verčiamas priklausyti kokiai nors bendrijai, politinei partijai ar asociacijai. Ši nuostata yra viena piliečių teisės jungtis į politines partijas ir visuomenines organizacijas laisvės garantiją. Vadinasi, visuomeniniai susivienijimai yra steigiami pagal savanoriškumo principą. Asmuo laisva valia turi teisę spręsti, priklausyti ar nepriklausyti kokiai nors bendrijai, politinei partijai ar asociacijai. Bet kokie veiksmai, pažeidžiantys savanoriškumo ir laisvanoriškumo principą steigiant politines partijas ir visuomenines organizacijas, turi būti traktuojami kaip asmens konstitucinės teisės pažeidimas.

Politinės partijos ir visuomeninės organizacijos – tai lygiateisiai susivienijimai. Ši nuostata Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nėra tiesiogiai įtvirtinta, tačiau ji kyla iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 str. 1 d. įtvirtinto visų asmenų lygybės principo bei 50 str. 2 d. įtvirtinto profesinių sąjungų lygių teisių principo. Politinių partijų ir visuomeninių organizacijų lygiateisiškumo principas – tai vienas iš reikšmingiausių šių organizacijų teisinio statuso principų.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 3 d. įtvirtinta norma, jog politinių partijų, kitų politinių ir visuomeninių organizacijų steigimą ir veiklą reglamentuoja įstatymas. Lietuvos Respublikos Konstitucija tokiu būdu suteikia įstatymų leidėjui teisę nustatyti organizacines teises formas, kuriomis gali būti steigiami ir gali veikti visuomeniniai susivienijimai, nustatyti jų organizavimo ir veiklos principus bei apribojimus, steigimo, registravimo, finansavimo bei likvidavimo tvarką. Kita vertus, įstatymų leidėjas, įgyvendindamas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 3 d. jam suteiktą teisę, negali priimti tokių teisės normų, kurios pažeistų šio straipsnio 1, 2 d. ir kituose Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsniuose įtvirtintų principų ir normų. Įstatymų leidėjas negali nustatyti ir tokių teisės normų, kurios prieštarautų visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams ir normoms.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. įtvirtintos politinės teisės įgyvendinimo tvarką dabartiniu metu nustato Politinių partijų ir politinių organizacijų, Visuomeninių organizacijų, Profesinių sąjungų, Religinių bendruomenių ir bendrijų bei kiti įstatymai.

2 poskyris

POLITINĖS PARTIJOS IR POLITINĖS ORGANIZACIJOS

- 2.1. Politinių partijų institucionalizavimas**
- 2.2. Politinės partijos ir politinės organizacijos sąvoka**
- 2.3. Politinių partijų funkcijos**
- 2.4. Politinių partijų steigimo tvarka**
- 2.5. Politinių partijų veiklos principai ir teisinės garantijos**
- 2.6. Politinių partijų finansavimo šaltiniai ir lėšos**
- 2.7. Politinių partijų finansinė kontrolė**
- 2.8. Politinių partijų veiklos sustabdymas ir nutraukimas**
- 2.9. Politinių partijų klasifikavimas**
- 2.10. Partinės sistemos**

2.1. Politinių partijų institucionalizavimas

Demokratinis politinis režimas neišsivaizduojamas be politinių partijų. Politinės partijos suteikia galimybę visiems visuomenės sluoksniams dalyvauti konkurencinėje kovoje dėl politinės valdžios, galimybę formuoti valstybės valdžios institucijas. Politinės partijos kelia savo kandidatus į parlamentą, įtakoja parlamento struktūrą, įstatymų leidybos procesą. Politinės partijos dalyvauja formuojant vyriausybę, įtakoja valstybės vadovo rinkimus. Politinės partijos, pralaimėjusios rinkimus ar negavusios juose daugumos, gali sudaryti opoziciją valdančiajai partijai ar partijoms ir tokiu būdu įtakoti politinės valdžios sprendimus.

Pirmųjų partijų ištakas regime antikos laikų Graikijoje. Žinoma, to meto partijos neturėjo griežtos narystės ir išreiškė ne plačią, o labai siaurų socialinių sluoksnių, daugiausia valstybę valdančių grupių, interesus. Jos veikė ir viduramžiais, tačiau tik tose valstybėse, kurių politiniam režimui buvo būdinga tam tikri demokratijos požymiai. Tik tokiomis sąlygomis partijos galėjo reikšti tam tikrus socialinius interesus ir konkuruoti su kitomis partijomis.

Mūsų laikų supratimo politinės partijos, įformintos įstatais ir programomis, turinčios centrinę vadovybę, atsirado Europoje tik naujųjų laikų demokratinių revoliucijų laikotarpiu. Partijų atsiradimą lėmė to meto revoliuciniai demokratiniai judėjimai, naujų politinių doktrinų populiarumas, rinkimų į atstovaujamasias valdžios institucijas tvarkos pasikeitimai, nauji parlamentinės kovos būdai ir kitos politinės bei ideologinės sąlygos.

Parlamentinės demokratijos lopšyje, Anglijoje, XVII a. pabaigoje susiformavusias ir vėliau po visą pasaulį pasklidusias politines partijas ga-

lima vertinti kaip visuomenės pliuralizmo atspindį, poreikio geriausiai realizuoti politinius interesus išraišką¹.

Lietuvos politinių partijų atsiradimą mokslininkai sieja su politinių doktrinų (nacionalizmo, liberalizmo, konservatizmo, socializmo, komunizmo) paplitimu Lietuvoje. Tai buvo ideologinis politinių grupių atsiradimo pagrindas XIX–XX a. Kitas veiksnys – tautinio atgimimo judėjimas Lietuvoje, šio judėjimo aktyvistų veikla ir publikacijos to meto spaudoje: „Aušroje“, „Varpe“ ir „Tėvynės sarge“. Iki 1905 m. spalio 17 d. manifesto legalių politinių partijų Lietuvoje nebuvo ir, kaip teigė P. Leonas, „negalėjo būti“, nes politinės partijos gali susidaryti tik ten, kur yra „minimalios politinės laisvės garantijos“². Rusijos imperijoje legali partijų veikla tapo įmanoma tik po 1905 spalio 17 d. imperatoriaus Nikolajaus II manifesto ir šio manifesto pagrindu 1906 m. kovo 4 d. priimtų Laikinųjų taisyklių dėl draugijų ir sąjungų³.

Politinių partijų vaidmuo šių dienų valstybės gyvenime neišvengiamai reikalauja jas institucionalizuoti. Institucionalizavimas – tai politinių partijų kaip ypatingo politinio instituto teisinės padėties įtvirtinimas konstitucijoje (konstitucionavimas) ir įstatymuose (įstatyminis institucionalizavimas).

Institucionalizuoti politinių partijų veiklą pradėta tik šiame šimtmeityje. XIX a. konstitucijose apie politines partijas nebuvo net užsimenama, nors jau tuo metu jos vaidino nemažą vaidmenį politiniame valstybės gyvenime. Tuo tarpu daugelis po Antrojo pasaulinio karo priimtų konstitucijų įtvirtina politinių partijų veiklos konstitucinius pagrindus. Pvz.: politinių partijų teisinio statuso pagrindai įtvirtinti 1958 m. Prancūzijos V Respublikos Konstitucijoje, nors specialaus politinių partijų įstatymo Prancūzijoje nėra (politinių partijų veiklą reglamentuoja 1901 m. Asociacijų įstatymas). Vis daugiau valstybių konstitucijos nuostatos konkretizuoja specialiuose teisės norminiuose aktuose, reglamentuojančiuose politinių partijų steigimo ir likvidavimo tvarką, veiklos principus ir apribojimus, finansavimo šaltinius ir turtą, santykius su valstybės valdžios institucijomis: dalyvavimą rinkimuose ir valstybės valdžios institucijų darbe, pvz., Vokietijoje toks įstatymas buvo priimtas 1967 m., Ispanijoje – 1978 m., Tunise – 1988 m.

Todėl pastaruoju metu vis dažniau politinės partijos konstitucinės teisės moksle nagrinėjamos kaip savarankiški konstitucinės teisės institutai. Atsiranda net terminas „politinių partijų teisė“.

¹ Šileikis E. Politinių partijų institucionalizavimas. Vilnius, 1997. P. 14.

² Leonas P. Sociologija. Vilnius, 1995. P. 184.

³ Šileikis E. Politinių partijų institucionalizavimas. Vilnius, 1997. P. 15.

Lietuvos konstitucinės teisės moksle sąvoka „institucionalizavimas“ pradėta vartoti ne taip seniai. Tokios sąvokos nevartojo M. Römeris ir kiti tarpukario Lietuvos teisininkai.

1918–1938 m. Lietuvos konstitucijose apskritai nebuvo sąvokos „politinės partijos“. Konstitucijų kūrėjai vartojo sąvoką „draugijos ir sąjungos“, kuri apėmė ir politines partijas. Visos nuolatinės tarpukario Lietuvos konstitucijos laidavo piliečiams draugijų ir sąjungų laisvę. Šių organizacijų veikla pirmą kartą buvo reglamentuota 1919 m. Įstatyme apie draugijas, vėliau – 1936 m. Draugijų įstatyme bei jo pakeitimuose. Tai atitiko to meto Europos valstybių konstitucinę teisę. Pažymėtina, kad visos to meto Europos valstybių konstitucijos įtvirtino draugijų ir sąjungų laisvę, tuo laiduodamos ir laisvą politinių partijų steigimą, ir veiklą. To meto mokslininkai, pvz., M. Römeris, taip pat neišskyrė politinių partijų į atskirą visuomeninių organizacijų grupę, apibūdino jas kaip „grynai dirbtinio pobūdžio draugijas“, jungiančias vienodų pažiūrų ar nusistatymo žmones, susijungusius veikti šiuo nusistatymu viešuosius santykius ar viešąją tvarką¹. Tiesa, M. Römeris pripažino, kad politinių partijų reikšmė ypač didelė demokratinės santvarkos, o ypač parlamentinio valdymo, valstybėse.

Sovietiniai teisininkai sąvoką „politinių partijų institucionalizavimas“ vartojo apibūdindami „buržuazinių“ valstybių teisę. Sovietinių laikų konstitucijos įtvirtino ypatingą, vadovaujantį, komunistų partijos vaidmenį politinėje sistemoje. Komunistų partija tuo metu buvo ne tik vadovaujanti, bet ir vienintelė galima politinė partija.

Atkūrus Lietuvos valstybingumą, politinių partijų įstatymo projektą svarstė Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Po ilgų diskusijų deputatai 1990 m. rugsėjo 25 d. šį įstatymą priėmė. 1992 m. spalio 25 d. priėmus Lietuvos Respublikos Konstituciją, jis buvo pataisytas ir suderintas su Konstitucijos nuostatomis. Buvo pakeistas ir šio įstatymo pavadinimas. 1994 m. birželio 15 d. jis pavadintas Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymu. Šiuo metu specialiai reglamentuojama ir politinių partijų finansavimo tvarka. Ją nustato Politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymas, priimtas 1999 m. sausio 12 d.

2.2. Politinės partijos sąvoka

Ne visos valstybės, reglamentuojančios politinių partijų veiklą vienu metu apibrėžia politinės partijos sąvoką. Netgi tais atvejais, kai ši sąvoka yra pateikiama, ji atspindi tik bendriausius politinės partijos požymius.

¹ Römeris M. Valstybė. T. 2. Vilnius, 1995. P. 154.

Pvz.: Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo preambulėje skelbiama, kad politinės partijos ir politinės organizacijos „jungia Lietuvos Respublikos piliečius bendriems politiniams tikslams įgyvendinti, padeda formuoti ir išreikšti Lietuvos piliečių interesus ir politinę valią”.

Galima išskirti šiuos svarbiausius politinės partijos požymius (ypatumus):

Pirma. Politinė partija – tai laisvanoriškai steigiamą organizacija. Va-

dinasi, politinės partijos formuojasi laisva piliečių valia. Piliečiai, jungdamiesi pagal tam tikrą pasaulėžiūrą, išsilavinimą, tautinę ar socialinę priklausomybę, lytį, religiją ar kitą kriterijų, gali laisvai įkurti naują ar atkurti anksčiau veikusią politinę partiją, įstoti į veikiančią politinę partiją ar išstoti iš jos ir įkurti savo politinę partiją. Konstitucijoje įtvirtinta teisė laisvai vienytis į politines partijas nereiškia, kad visi piliečiai, nepriklausomai nuo politinių pažiūrų, turi teisę įstoti į bet kurias veikiančias partijas, o politinės partijos privalo priimti į savo narius visus to pageidaujančius asmenis. Konstitucija laiduoja piliečiams teisę laisvai jungtis į politines partijas, bet ne teisę reikalauti būti priimtiems į politines partijas. Jei įsteigtos partijos nepriima į savo narių gretas piliečių dėl jų politinių įsitikinimų ar anksčiau vykdytos politinės veiklos, pastarieji turi teisę laisvai steigti savo politines partijas.

Antra. Politinė partija – tai savarankiškai veikiantis visuomeninis susivienijimas, turintis savivaldos teisę. Vadinasi, politinė partija savo veiklą organizuoja laisvai ir savarankiškai pagal jos įstatuose numatytus tikslus ir uždavinius, ir šiuos uždavinius sprendžia per demokratiškai išrinktus savo valdymo organus. Valstybės institucijos negali varžyti politinių partijų veikimo, išskyrus atvejus, kai jų veikla prieštarauja Konstitucijai ir įstatymams. Politinės partijos – visuomeniniai susivienijimai veikia visuomeniniais pagrindais ir neatlieka valstybės institucijų, valstybės pareigūnų ar viešųjų įstaigų funkcijų.

Trečia. Politinė partija – tai organizacija, kurios tikslas tenkinti savo narių politinius interesus ir siekti politinės valdžios. Politinės partijos atvirai siekia iškovoti vietas parlamente ir vyriausybėje, kitaip tariant, siekia tiesiogiai dalyvauti įgyvendinant valstybės valdžią. Politinės partijos aktyviai dalyvauja valstybės politiniame gyvenime: parlamentiniuose ir municipaliniuose rinkimuose; formuojant vyriausybę; priimant politinius sprendimus ir juos įgyvendinant. Būtent šiuo požymiu politinės partijos skiriasi nuo kitų visuomeninių organizacijų. Kita vertus, negalime suabsoliutinti šio požymio. Pasitaiko atvejų, kai įstatymų leidėjas suteikia teisę dalyvauti rinkimuose ne tik politinėms partijoms, pvz., sovietiniais metais ir pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais teisę kelti kandidatus į atstovaujamąsias valdžios institucijas turėjo ir kai kurios kitos visuomeninės organizacijos.

Ketvirta. Politinė partija – nuolat veikianti organizacija. Ji vienija nuolatinius narius, kuriuos jungia bendri politiniai interesai.

Penkta. Politinės partijos narius vienija bendri politiniai įsitikinimai (bendra ideologija). Tai organizacija, formuojanti ir išreiškianti tautos politinę valią ir interesus.

Šešta. Politinė partija – tai pelno nesiekianti organizacija. Ji negali užsiimti komercine ūkine veikla.

Septinta. Politinė partija turi juridinio asmens teises. Vadinasi, politinės partijos veikia pagal savo įstatus, turi aiškiai apibrėžtą organizacinę struktūrą, turi atskirą turtą, gali savo vardu įgyti turtines bei asmenines neturtines teises ir turėti pareigas, būti ieškovais ir atsakovais teisme.

Daugelis nurodytų požymių būdingi ir visuomeninėms organizacijoms. Iš jų specifiniais laikytini šie politinių partijų požymiai: jų narius vienija ideologinių nuostatų bendrumas; politinės partijos formuoja ir išreiškia politinę piliečių valią; jos dalyvauja kovoje dėl politinės valdžios.

Reikia pastebėti, kad politinei partijai, siekiančiai turėti realią politinę valdžią ir autoritetą visuomenėje, šių požymių nepakanka. Neretai politologai teigia, kad politinė partija yra neišsivaizduojama be keturių dalykų: politinė partija turi turėti daug narių, aiškią politinę programą, tvirtą organizaciją ir savo periodinį leidinį.

Verta pažymėti, kad mūsų valstybės įstatymų leidėjas, be sąvokos „politinė partija“, vartoja ir sąvoką „politinė organizacija“. Ir pagal Politinių partijų ir politinių organizacijų, ir pagal Seimo rinkimų ir Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymų prasmę šios organizacijos yra teisiškai lygiavertės. Galima manyti, kad įstatymų leidėjas vartoja šias sąvokas dėl to, kad tai daryti jį įpareigoja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 3 d. Teisinėje literatūroje labiau paplitusios sąvokos „politinės partijos“ ir „politiniai judėjimai“. Tuo norima pabrėžti, kad politiniai judėjimai nėra griežtai organizuoti visuomeniniai susivienijimai (teisine, bet ne politine prasme).

2.3. Politinių partijų funkcijos

Demokratių valstybių konstitucijos detaliau nereglamentuoja politinių partijų vaidmens visuomenėje. Politinių partijų vietą politinėje sistemoje apibrėžia specialūs įstatymai, o uždavinius ir tikslus nustato pačios politinės partijos savo įstatuose (statutuose).

Nagrinėdami įvairių šalių politinių partijų patyrimą, teisininkai dažnai išskiria šias politinių partijų funkcijas:

- nustato politinės veiklos kryptį ir siekia užsibrėžtų politinių tikslų;
- siekdamos įgyvendinti savo programinius tikslus, daro aktyvų poveikį rinkėjams (tuo tikslu politinės partijos siekia patraukti į savo gretas daugiau narių, agituoja rinkėjus balsuoti už partijos iškeltus kandidatus. Partijos šalininkai, balsuojantys už jos iškeltus kandidatus, sudaro partijos elektoratą);
- atskleidžia, formuluoja ir pagrindžia didelių socialinių grupių politinius interesus;

- skatina piliečius aktyviai dalyvauti politinėje veikloje, ugdo visuomenės politinį aktyvumą ir pilietiškumą;
- aktyviai dalyvauja parlamento ir savivaldybių rinkimuose;
- rengia ir parenka savo lyderius bei siekia, kad šie užimtų vadovaujančias pareigas valstybės valdžios bei vietos savivaldos institucijose;
- dalyvauja formuojant valstybės valdžios ir vietos savivaldos institucijas;
- įtakoja valstybės valdžios ir vietos savivaldos institucijų veiklą; dalyvauja priimant politinius sprendimus ir juos įgyvendinant;
- padeda spręsti socialinius konfliktus taikiu būdu (taikdariškoji funkcija);
- neretai atlieka nacionalinės integracijos funkciją (ypač besikuriančiose valstybėse);
- atlieka ideologinę funkciją – idėjiškai auklėja savo narius ir pasekėjus; propaguoja savo idėjines pažiūras ir įsitikinimus; formuoja viešąją nuomonę; skatina naujų politinių doktrinų atsiradimą;
- vykdo komunikacinę funkciją – stiprina valstybės valdžios institucijų bei jos vadovų ryšius su visuomene, įvairiais jos sluoksniais ir grupėmis.

2.4. Politinių partijų steigimo tvarka

Demokratių šalių konstitucijos įtvirtina nuostatą, jog politinės partijos steigiamos ir veikia laisvai.

Daugelyje valstybių jos yra steigiamos pareikštine tvarka. Kai kuriose valstybėse – pareikštine–registracine tvarka. Jokių išankstinių pareiškimų ar valstybės institucijų leidimų nereikalaujama. Partijos savarankiškai savo įstatais nustato vidinę organizacinę struktūrą ir veiklos kryptis.

Kita vertus, valstybės politinėms partijoms nustato kai kuriuos apribojimus. Kaip žinome, tam tikrus politinių teisių apribojimus leidžia nustatyti 1966 m. priimti tarptautiniai paktai. Demokratių valstybių konstitucijos ir įstatymai draudžia kurti ir veikti partijoms, propaguojančioms prievartą, kurstančioms socialinę ir nacionalinę nesantaiką, siekiančioms antikonstitucinių tikslų.

Autoritarinio ir totalitarinio režimo valstybėse draudžiamos partijos, propaguojančios klasių kovą, komunistinę ideologiją. Šiose valstybėse, steigiant politines partijas ir visuomenines organizacijas, gali būti nustatoma leidimų tvarka, pvz., Lietuvoje politinės partijos ir kitos visuomeninės organizacijos tokia tvarka buvo steigiamos pagal 1936 m. Draugijų įstatymą. Yra atvejų, kai valstybės apskritai nereglamentuoja politinių partijų steigimo tvarkos. Totalitarinio socializmo valstybėse vadovauja-

masi konstitucine norma, suteikiančia piliečiams teisę į susivienijimus. Tokiose valstybėse gali būti kelios partijos, tačiau nuostata, įtvirtinanti komunistų partijos vadovaujamą vaidmenį, draudžia kitoms partijoms dalyvauti kovoje dėl politinės valdžios.

Politinės partijos – piliečių susivienijimai. Politinių partijų nariais gali būti tik tos valstybės piliečiai. Valstybėje negali veikti kitų valstybių politinės partijos. Tokia nuostata įtvirtinta Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 2 str. 2 d. Kai kurios valstybės asmenims, norintiems dalyvauti politinių partijų veikloje, nustato tam tikrą pilietybės turėjimo laiką (pvz., Tuniso įstatymai reikalauja, kad asmuo turėtų pilietybę ne mažiau kaip 10 metų).

Politinių partijų nariais gali būti tik tie piliečiai, kurie turi politines teises ir jiems yra sukakę 18 metų. Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 1 str. 1 d. nustatyta, kad politinių partijų ir organizacijų nariais gali būti tik Lietuvos Respublikos piliečiai, turintys aktyviąją rinkimų teisę. Šio straipsnio 2 d. įtvirtinta norma draudžia Lietuvos Respublikos piliečiui tuo pačiu metu būti kelių politinių partijų ar politinių organizacijų nariu.

Daugelyje valstybių politinių partijų nariais negali būti kariškiai, vidaus reikalų sistemos, nacionalinio saugumo, teisingumo ir kitų institucijų darbuotojai. Šie draudimai yra įtvirtinti anksčiau minėtuose Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsniuose bei Politinių partijų ir organizacijų įstatymo 10 str. 2, 3 ir 4 d.

Tarptautinės teisės normos įtvirtina asociacijų laisvę ir griežtai draudžia versti piliečius stoti į partiją. Tokias nuostatas deklaruoja ir totalitarinio socializmo tipo valstybės, tačiau realiai čia laikomasi nerašytinės elgesio taisyklės, kad aukšto rango pareigūnai turi būti valdančiosios partijos nariai.

Daugumoje valstybių pilietis stoja į partiją individualiai pateikęs pareiškimą (rašytinį arba žodinį). Kai kuriose valstybėse leidžiama tiesiog įsirašyti į partiją. Jungtinėse Amerikos Valstijose apskritai nereikalaujama fiksuoti partijos narių. Politinių partijų nariais laikomi visi asmenys, kurie balsavo rinkimuose už atitinkamą politinę partiją. Gana reti atvejai, kada įstatymai pripažįsta kolektyvinius narius (pvz.: Didžiojoje Britanijoje Leiboristų partijos nariai yra atskiros profesinės organizacijos).

Steigiant politinę partiją, būtina sušaukti steigiamąjį suvažiavimą (susirinkimą). Jis laikomas teisėtu, jeigu jame dalyvavo įstatymo nustatytas skaičius piliečių, turinčių teisę būti politinės partijos nariais. Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 3 str. 1 d. nustatyta, kad politinei partijai Lietuvoje įsteigti būtina turėti ne mažiau kaip 400 steigėjų, kurie savo ar savo atstovų suvažiavime turi patvirtinti statutą (įstatus), programą ir išrinkti vadovaujančiuosius organus. Pagal tarpukario Lietuvoje

galiojusius įstatymus politinei partijai įsteigti pakako 5 piliečių, tik 1936 m. šis skaičius buvo padidintas iki 12. Reikia pastebėti, kad kai kuriose valstybėse įstatymų leidėjai nenustato panašių reikalavimų. Yra valstybių, leidžiančių ir vienam asmeniui pasiskelbti partiją.

Steigiamajame politinės partijos ar politinės organizacijos suvažiavime (susirinkime) išrenkamas pirmininkas ir sekretorius, surašomas partijos steigimo protokolas, priimamas statutas (įstatai), programa. Bendras reikalavimas, priimant politinės partijos statutą ir programą, – jų nuostatos negali prieštarauti Konstitucijai. Kai kurių valstybių įstatymai nustato tam tikrus papildomus reikalavimus.

Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymas nustato, kad politinės partijos statute (įstatuose) turi būti nurodyta: 1) partijos pavadinimas, buveinė, tikslai, uždaviniai ir veiklos teritorija; 2) įstojimo į partiją ir išstojimo iš jos sąlygos ir tvarka; 3) partijos narių teisės ir pareigos; 4) partijos struktūra, padalinių sudarymo būdai, vadovų rinkimo tvarka; 5) partijos aukščiausiosios valdymo institucijos, kompetencija, sušaukimo būdai, laikas; 6) vadovaujančiųjų organų rinkimo tvarka ir jų kompetencija; 7) lėšų šaltiniai; 8) partijos organų veiklos kontrolės vykdymo tvarka; 9) statuto (įstatų) keitimo tvarka; 10) partijos veiklos nutraukimo ir turto panaudojimo tvarka.

Daugelyje valstybių, atlikus nurodytus veiksmus, laikoma, kad politinė partija yra įsteigta (legali). Tačiau tokia partija neturi juridinio asmens teisių: negali kelti savo kandidatų rinkimuose, įgyti turtą ir kt. Visuotinai pripažinta, kad partija taptų juridiniu asmeniu, būtina ją įregistruoti kompetentingoje valstybės institucijoje. Ji turi būti įrašyta į registrą (politinių partijų sąrašą).

Partijų registravimą atskirose valstybėse atlieka įvairios institucijos (teisingumo ministerija, vidaus reikalų ministerija, aukščiausiasis teismas, vyriausioji rinkimų komisija ir kt.). Lietuvoje politines partijas registruoja Teisingumo ministerija. Lietuvoje politinės partijos steigėjai privalo ne vėliau kaip per vieną mėnesį po statuto (įstatų), programos priėmimo ir vadovaujančiųjų organų išrinkimo dienos pateikti Teisingumo ministerijai šiuos dokumentus: 1) pareiškimą dėl politinės partijos ar politinės organizacijos registravimo, pasirašytą partijos vadovo; 2) statutą (įstatus) ir programą; 3) kopiją steigiamojo suvažiavimo protokolo, kuriame turi būti nurodyta politinės partijos įsteigimo laikas ir vieta, taip pat steigėjų, dalyvavusių suvažiavime ir balsavusių už partijos įsteigimą, skaičius; 4) steigėjų sąrašą, kuriame turi būti kiekvieno steigėjo vardas, pavardė, gimimo data, pilietybė ir asmens kodas, gyvenamosios vietos adresas, užsiėmimas, žyma apie nepriklausymą kitoms politinėms partijoms (šie duomenys turi būti patvirtinti kiekvieno steigėjo parašu, taip pat asmens, sudariusio steigėjų sąrašą, parašu); 5) partijos simbolių, vė-

liavų pavyzdžius arba jų eskizus. Statutas (įstatatai), programa, protokolai ir steigėjų sąrašas turi būti pasirašyti partijos vadovo.

Įstatymas nustato politinės partijos registravimo laiką – vienas mėnuo nuo įstatyme nurodytų dokumentų pateikimo dienos. Jeigu dokumentų trūksta, steigėjams pranešama apie tai raštu ir nustatomas ne ilgesnis kaip vieno mėnesio terminas trūkstamiems dokumentams pateikti. Tokiu atveju politinė partija įregistruojama per vieną mėnesį nuo trūkstančių dokumentų pateikimo dienos. Per nustatytą laiką negavus neigiamo atsakymo laikoma, kad partija yra užregistruota ir įgyja juridinio asmens teises. Atsisakymas registruoti gali būti grindžiamas tik įstatymo nustatytais pagrindais. Atsisakymą registruoti politinę partiją galima apskųsti Apygardos administraciniam teismui ne vėliau kaip per mėnesį nuo pranešimo apie tai gavimo dienos.

Kai kuriose valstybėse yra nustatyta sąlyginė ir galutinė registracija. Antai Meksikoje politinė partija registruojama sąlyginai, jeigu įrodoma, kad ji keletą metų vykdo politinę veiklą. Tokia partija turi teisę kelti savo kandidatus rinkimuose. Partija registruojama galutinai, jeigu rinkimuose ji surenka reikiamą balsų skaičių (ne mažiau 1,5 proc.). Esant tokiai registravimo tvarkai, partijos registravimo procesas būna ganėtinai ilgas. Kita vertus, galutinai įregistruojamos tik tos politinės partijos, kurios turi realią politinę galią ir autoritetą visuomenėje.

Politinės partijos – nuolat veikiančios organizacijos. Jos vienija nuolatinius narius, o juos jungia bendri politiniai interesai. Išsiskyrus partijos narių interesams ar esant kitoms aplinkybėms, partijos narių skaičius gali sumažėti iki mažesnio nei būtina politinei partijai įsteigti. Lietuvos įstatymai tiesiogiai nereglementuoja tokių atvejų, juose nevartojama sąvoka „fiksuota narystė“ ir nereikalaujama reguliariai tikrinti partijos narių sąrašų, tačiau pagal bendrą įstatymo prasmę reikėtų manyti, kad, nesant 400 narių, partijos veiklą galima sustabdyti.

2.5. Politinių partijų veiklos principai ir teisinės garantijos

Aptardami politines partijas minėjome, jog politinės partijos Lietuvoje veikia laisvai ir savarankiškai, visos politinės partijos turi lygias teises.

Politinių partijų veikimo laisvę garantuoja Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 9 str., kuriame nustatyta, kad valstybės organams, įmonėms, įstaigoms ir organizacijoms, taip pat visuomeninėms organizacijoms ir atskiriems pareigūnams draudžiama kištis į politinių partijų vidaus reikalus. Asmenys, trukdantys politinei partijai veikti, atsako pagal Lietuvos Respublikos įstatymus. Valstybės organai, įmonės, įstaigos ir

organizacijos, visuomeninės organizacijos, kitos politinės partijos ir politinės organizacijos, taip pat asmenys privalo atlyginti politinei partijai ar politinei organizacijai neteisėtais veiksmais padarytą materialinę ir moralinę žalą.

Politinės partijos Lietuvoje steigiamos ir veikia pagal teritorinį principą. Šis principas tiesiogiai įtvirtintas Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 10 str. 1 d. Joje nustatyta, kad politinių partijų organizacinė struktūra grindžiama tik teritoriniu principu. Darbo kolektyvuose negali būti steigiami ir veikti politinių partijų ir politinių organizacijų padaliniai. Šio įstatymo 2 str. 4 d. nustatyta, kad vadovaujantieji politinės partijos ar politinės organizacijos organai turi būti tik Lietuvos Respublikos teritorijoje.

Politinės partijos veiklos teritorija galima laikyti teritoriją, kurioje veikia ar numato veikti politinės partijos struktūriniai padaliniai. Įstatymas tiesiogiai nereikalauja, kad politinės partijos veikla apimtų visos valstybės teritoriją. Teoriškai įmanoma, kad politinė partija gali vienyti išimtinai vienos savivaldybės teritorijoje gyvenančius piliečius, siekiančius dalyvauti rinkimuose į Seimo narius tik toje vienmandatėje rinkimų apygardoje, kurioje gyvena jos nariai.

Be šių principų, politinės partijos savo veikloje vadovaujasi ir demokratiškumo bei viešumo principais. Demokratiškumo principas – tai politinių partijų veiklos pagrindas. Jo turi būti laikomasi priimant ir šalinant politinės partijos narius, priimant ir keičiant įstatus, programą, renkant vadovaujančius organus. Periodiškai turi būti rengiami politinių partijų visuotiniai susirinkimai, periodiškai turi vykti vadovaujančių organų rinkimai, kontroliuojama pastarųjų veikla ir kt. Viešumo principas reikalauja, kad visuomenė būtų informuojama apie politinės partijos programą ir įstatus, partijos vadovaujančių organų sudėtį, partijos finansinius šaltinius.

Politinės partijos – politiniai susivienijimai. Jų tikslas – tenkinti savo narių politinius interesus ir dalyvauti valstybės valdyme. Teisę dalyvauti tvarkant valstybės reikalus politinėms partijoms garantuoja Politinių partijų ir politinių organizacijų 14 str., kuris skelbia, kad visos politinės partijos turi lygią teisę dalyvauti valstybės valdžios institucijų rinkimuose. Rinkimų metu visų politinių partijų kandidatams į deputatus sudaromos vienodos galimybės nemokamai naudotis valstybinėmis masinės informacijos priemonėmis Lietuvos Respublikos rinkimų įstatymų nustatyta tvarka.

Pagal minėtą įstatymo straipsnį teisę dalyvauti tvarkant valstybės reikalus įstatymų leidėjas supranta siaurąja prasme, kaip teisę dalyvauti valstybės valdžios institucijų rinkimuose, tiksliau Seimo ir Respublikos Prezidento rinkimuose, nes pagal Konstituciją vietos savivaldos institu-

cijos nėra valstybės valdžios institucijos. Tačiau, kaip žinome, Savivaldybių tarybų rinkimai Lietuvoje vyksta pagal proporcinę rinkimų sistemą. Kandidatų sąrašus savivaldybių tarybų rinkimuose kelia politinės partijos.

Politinių partijų dalyvavimas valstybės valdyme neapsiriboja tik rinkimais į valstybės valdžios institucijas. Politinės partijos ir po rinkimų aktyviai dalyvauja priimant politinius sprendimus ir juos įgyvendinant. Vienintelė valstybės valdžios dalis, kuriai politinės partijos nedaro jokios įtakos – tai teisminė valdžia.

Politinės partijos turi teisę ne tik konkuruoti tarpusavyje, bet ir sudaryti su kitomis partijomis koalicijas, sąjungas, rinkiminius blokus. Tai numato ne tik Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymas, bet ir Lietuvos Respublikos rinkimų įstatymai, pvz., pagal Seimo rinkimų įstatymo 43 str., likus ne mažiau kaip 35 dienoms iki rinkimų, kelios partijos gali sujungti savo kandidatų sąrašus. Įstatymų leidėjas neįtvirtina politinių partijų koalicijų ar sąjungų sąvokos, nenurodo jų sudarymo motyvų. Tai gali būti, pvz.: susitarimai dėl bendros rinkimų kampanijos vykdymo, kandidatų iškelimo ar koalicinės vyriausybės sudarymo ir t.t. E. Šileikio nuomone, politinių partijų susitarimai gali apimti visa, kas neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams¹.

Politinių partijų veikimo laisvė ir nepriklausomybė nuo valstybės institucijų neatskiriama nuo jų nuosavybės. Įstatymai garantuoja politinėms partijoms teisę į nuosavybę. Pagal Lietuvos Respublikoje galiojančius civilinius įstatymus politinės partijos kaip juridiniai asmenys yra laikomi nuosavybės teisės subjektais. Politinėms partijoms ir politinėms organizacijoms nuosavybės teise gali priklausyti pastatai, įrengimai, leidyklos, spaustuvės, transporto priemonės bei kiti objektai, taip pat kitas turtas, reikalingas jų statute (įstatuose) numatytiems uždaviniams įgyvendinti.

Politinės partijos negalėtų tapti realia politine jėga, jeigu visuomenė neturėtų galimybės susipažinti su politinės partijos idėjomis ir politiniais įsitikinimais, o politinė partija neturėtų galimybės jas laisvai reikšti ir propaguoti. Informacijos laisvė – viena pagrindinių žmogaus teisių, kurią garantuoja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 str. Ji apima laisvę turėti įsitikinimus ir juos reikšti, teisę ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas, spaudos ir kitų informacijos priemonių laisvę. Įstatymų leidėjas politinių partijų informacijos laisvę traktuoja kaip vieną iš svarbiausių politinių partijų veiklos garantijų. Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 16 str. įtvirtinta politinių partijų teisė nekliudomai raštu, žodžiu ar kitais būdais skleisti informaciją apie savo veiklą, propaguoti politinės partijos idėjas, tikslus ir programą. Jos turi teisę steigti masinės

¹ Šileikis E. Politinių partijų institucionalizavimas. Vilnius, 1997. P. 158.

informacijos priemonės, išskyrus radiją ir televiziją, taip pat nustatyta tvarka naudotis valstybinėmis spaudos ir kitomis masinėmis informacinėmis priemonėmis.

Nemažą įtaką, ugdant piliečių politinę valią, skatinant jų pilietinį aktyvumą bei formuojant viešąją nuomonę, turi masiniai politiniai renginiai. Šie renginiai dažnai neįsivaizduojami be politinių partijų dalyvavimo. Teisę be ginklo rinktis į taikius susirinkimus Lietuvos Respublikos piliečiams garantuoja Konstitucijos 36 str. Šios teisės įgyvendinimo tvarką nustato Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymas. Neatsitiktinai Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 17 str. įtvirtinta nuostata, kad Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka politinės partijos turi teisę rengti mitingus, demonstracijas, susirinkimus ir kitokius masinius renginius.

Lietuvos Respublikos teritorijoje negali būti steigiamos ir veikti kitų valstybių politinės partijos, jų padaliniai ir organizacijos. Tačiau tai nereikia, kad įstatymų leidėjas apskritai draudžia Lietuvoje veikiančioms politinėms partijoms palaikyti ryšius su kitų valstybių politinėmis partijomis. Teisę palaikyti ryšius su kitų valstybių politinėmis partijomis, tarptautinėmis ir kitokiomis organizacijomis garantuoja Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 19 str.

2.6. Politinių partijų finansavimo šaltiniai ir lėšos

Politinių partijų finansavimo klausimas yra aktualus visoms valstybėms. Net ir tos valstybės, kurios nereglementuoja politinių partijų veiklos specialiais įstatymais, siekdamos išvengti politinės korupcijos bei užtikrinti politinių partijų lėšų įgijimo, naudojimo teisėtumą bei viešumą, stengiasi teisiškai apibrėžti politinių partijų finansavimo ribas ir tvarką.

Lietuvoje politinių partijų finansavimą reglamentuoja Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymas; Politinių kampanijų finansavimo kontrolės įstatymas, priimtas 1997 m. lapkričio 11 d. ir Politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymas, priimtas 1999 m. sausio 12 d.

Lietuvoje veikiančių politinių partijų lėšas sudaro nuosavos lėšos, privačių asmenų dovanotos lėšos ir valstybės skirtos lėšos.

Pagal Politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymą politinių partijų nuosavos lėšas sudaro nario mokesčio lėšos; kitos savanoriškos narių įmokos; palūkanos iš bankuose laikomų indėlių; iš leidybos gautos lėšos ir kitos teisėtai gautos lėšos.

Kitas politinių partijų finansavimo šaltinis – valstybės biudžeto dotacijos (valstybinis finansavimas). Iš valstybės biudžeto gali būti finansuo-

jamos visos politinės partijos arba tik tos partijos, kurios yra surinkusios reikiamą balsų skaičių rinkimuose. Kai kurios valstybės apskritai draudžia finansuoti politines partijas iš valstybės biudžeto.

Lietuvoje politinės partijos turi teisę įstatymo nustatyta tvarka gauti dotacijų iš valstybės biudžeto. Valstybės biudžeto dotacijos – tai politinėms partijoms skirta bendra lėšų suma, nustatoma metų valstybės biudžete. Pagal politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymą, valstybės biudžeto dotacija paskirstoma toms politinėms partijoms, kurios yra gavusios ne mažiau kaip 3 proc. visų rinkėjų balsų už politinių partijų keltus kandidatus ar jų sąrašus tuose Seimo ir savivaldybių tarybų rinkimuose, pagal kurių rezultatus skirstoma valstybės biudžeto dotacija. Dotacija negali viršyti 0,1 proc. valstybės biudžeto išlaidų. Valstybės biudžeto dotacija politinėms partijoms, kurios turi teisę ją gauti, paskirstoma proporcingai jų kandidatų ar kandidatų sąrašų gautų balsų skaičiui tuose Seimo ir savivaldybių tarybų rinkimuose, pagal kurių rezultatus skirstoma ši dotacija. Valstybės biudžeto dotacijos dydį šio įstatymo numatyta tvarka ir terminais nustato Vyriausioji rinkimų komisija ir apie tai pateikia pažymą Finansų ministerijai. Finansų ministerija, vadovaudamasi Vyriausiosios rinkimų komisijos pateikta pažyma, valstybės biudžeto dotacijos dalį, skirtą politinei partijai, įstatymo nustatytu laiku perveda į jos sąskaitą.

Politinės partijas gali finansuoti fiziniai ir juridiniai asmenys (privatus finansavimas). Privatus politinių partijų finansavimas gali būti dvejopas: 1) finansuojama politinių partijų veikla apskritai; 2) lėšos politinei partijai dovanojamos išimtinai jos rinkimų kampanijai finansuoti (pervedamos į specialiąją politinės partijos sąskaitą). Politines partijas gali finansuoti: Lietuvos Respublikos juridiniai asmenys, kurių kapitalo sudėtyje valstybės ar savivaldybės kapitalo nėra arba jo dalis sudaro mažiau nei 50 proc.; Lietuvos Respublikos įmonės, neturinčios juridinio asmens statuso; fiziniai asmenys – nuolatiniai Lietuvos Respublikos gyventojai, užsienyje gyvenantys Lietuvos Respublikos piliečiai ir Lietuvos Respublikos politinių partijų skyriai, įkurti lietuvių bendruomenėse.

Įstatymų leidėjas, siekdamas išvengti galimos politinės korupcijos, nustatė kai kuriuos politinių partijų finansavimo apribojimus. Pvz.: Politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymo 15 str. įtvirtinta, kad politinių partijų negali finansuoti Lietuvos valstybės ir savivaldybių įstaigos, įmonės ir organizacijos; Lietuvos įmonės, kurių daugiau nei 50 proc. akcijų valdo valstybė ar savivaldybės; Lietuvos labdaros ir paramos fondai, religinės organizacijos bei profesinės sąjungos; Lietuvoje įregistruotos užsienio kapitalo įmonės; užsienio valstybių valdžios ir savivaldybių institucijos; užsienio valstybių juridiniai ir fiziniai asmenys, išskyrus užsienyje gyvenančius Lietuvos Respublikos piliečius ir Lietuvos Res-

publikos politinių partijų organizacijų skyrius, įkurtus lietuvių bendruomenėse. Įstatymo 8 str. įtvirtinta norma, ribojanti privačių asmenų finansinės paramos dydį: politinės partijos iš vieno fizinio ar juridinio asmens per metus gautų lėšų ir dovanų vertė negali būti didesnė kaip 500 MGL. Pagal šio įstatymo 16 str., politinėms partijoms draudžiama priimti didesnes kaip 100 litų anoniminės lėšas ar brangesnes kaip 100 litų anoniminės dovanas; draudžiama kurti specialius fondus politinėms partijoms remti; draudžiama finansuoti politines partijas per trečiuosius asmenis.

2.7. Politinių partijų finansinė kontrolė

Politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymas įpareigoja politines partijas teisėtai gautas lėšas ir turtą naudoti tik Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatyme numatytai veiklai finansuoti. Įstatymo 7 str. 1 d. nurodyta, kad lėšos ir dovanos, gautos iš draudžiamų finansavimo šaltinių, turi būti gražintos dovanotojams arba perduotos valstybės nuosavybėn per 10 dienų nuo to momento, kai ši aplinkybė paaiškėjo.

Politinių partijų finansavimą kontroliuoja Lietuvos Respublikos finansų ministerija, Vyriausioji rinkimų komisija, o valstybės biudžeto lėšų naudojimą – Valstybės kontrolė. Politinės partijos privalo kasmet, ne vėliau kaip iki ateinančių metų kovo 1 dienos, Vyriausiajai rinkimų komisijai pateikti finansinės veiklos deklaraciją. Finansų ministerijai – biudžeto išlaidų sąmatos vykdymo apyskaitą.

Įstatymo 20 str. numatytos sankcijos politinėms partijoms už finansinės veiklos pažeidimus. Jei politinė partija laiku nepateikia finansinės veiklos deklaracijos arba nenurodo joje visų reikalaujamų duomenų, Vyriausioji rinkimų komisija per 15 kalendorinių dienų apie tai raštu turi įspėti politinės partijos vadovą. Jei praėjus 30 kalendorinių dienų nuo įspėjimo dienos politinė partija neįvykdo reikalavimų, Vyriausioji rinkimų komisija per 60 kalendorinių dienų nuo pakartotinio įspėjimo termino pasibaigimo gali siūlyti Finansų ministerijai sustabdyti politinės partijos finansavimą iš valstybės biudžeto. Finansavimas iš valstybės biudžeto atnaujinamas tik tada, kai politinė partija pašalina visus Vyriausiosios rinkimų komisijos nurodytus pažeidimus. Tam tikras sankcijas politinėms partijoms numato ir rinkimų įstatymai. Pvz.: pagal Seimo rinkimų įstatymo 38 str. 1 d. 9 p. Vyriausioji rinkimų komisija negali priimti politinės partijos kandidatų į Seimo narius iškėlimo pareikštinių dokumentų, jei politinė partija nepateikia finansų įstaigai pateiktos praėjusių metų finansinės deklaracijos kopijos, patvirtintos tos mokesčių inspekcijos, kuriai ši deklaracija buvo pateikta.

Politinių kampanijų finansavimo kontrolės įstatymas įpareigoja politinėje kampanijoje dalyvaujančias politines partijas registruoti visas šios kampanijos metu gaunamas lėšas bei išlaidas. Politinei kampanijai skirtų lėšų panaudojimą kontroliuoja Valstybinė mokesčių inspekcija ir Vyriausioji rinkimų komisija. Šio įstatymo 8 str. 2 d. nurodyta, kad politinės partijos per 25 dienas nuo rinkimų pasibaigimo arba referendumų rezultatų paskelbimo turi pateikti Vyriausiajai rinkimų komisijai galutinę politinės kampanijos metu gautų aukų, dovanų ir kitų lėšų bei jų naudojimo ataskaitą. Ataskaitose turi būti nurodytos visos politinės kampanijos pajamos ir išlaidos. Vyriausiajai rinkimų komisijai pateiktas galutinės ataskaitas tikrina Valstybinė mokesčių inspekcija. Vyriausioji rinkimų komisija, vadovaudamasi šio įstatymo 10 str., Valstybinės mokesčių inspekcijos patikrintas politinių kampanijų finansavimo galutinės ataskaitas kartu su Valstybinės mokesčių inspekcijos išvadomis skelbia „Valstybės žiniuose“ ne vėliau kaip per 90 dienų po rinkimų ar referendumo galutinių rezultatų paskelbimo.

Politinės partijos, pažeidusios šio įstatymo reikalavimus, atsako įstatymų nustatyta tvarka. Politinių kampanijų finansavimo kontrolės įstatyme nenustatytos konkrečios sankcijos politinėms partijoms, pažeidusioms šio įstatymo reikalavimus. Tam tikras sankcijas politinėms partijoms numato Lietuvos Respublikos rinkimų įstatymai. Pvz.: Seimo rinkimų įstatymo 41 str. 3 d. nustatyta, kad rinkimų užstatai įregistruoti partijų kandidatų sąrašą nustatomi du kartus didesni tai partijai, kuri paskutiniuosiuose (prieš tai vykusiuose) Seimo ar savivaldybių tarybų rinkimuose buvo iškėlusį kandidatus ar kandidatų sąrašą ir nepateikė kopijos ataskaitos, paskelbtos spaudoje, apie lėšų šaltinius ir jų naudojimą rinkimų agitacijai.

2.8. Politinių partijų veiklos sustabdymas ir nutraukimas

Politinės partijos yra savarankiškos organizacijos. Valstybės institucijos nesikiša į jų veiklą. Nepaisant to, įstatymų leidėjas numato tam tikrą jų veiklos priežiūrą. Valstybės institucijos, registruojančios politines partijas, turi teisę taikyti įstatymo nustatytas sankcijas tais atvejais, kai politinių partijų veikla prieštarauja Konstitucijai, įstatymams, įstatuose ir programose nustatytiems tikslams. Tokiais atvejais politinės partijos rizikuoja būti laikinai arba visiškai eliminuotos iš politinio proceso¹.

Politinių partijų veikla gali būti sustabdyta arba nutraukta tik įstatyme nustatytais pagrindais ir tvarka. Lietuvos įstatymų leidėjas juos apibrėžia

¹ Šileikis E. Politinių partijų institucionalizavimas. Vilnius, 1997. P. 205.

Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 5 ir 7 str.

Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija turi sustabdyti politinės partijos ar politinės organizacijos veiklą, jeigu ji pažeidžia Lietuvos Respublikos Konstituciją ar Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymą. Dėl politinių partijų ar politinių organizacijų veiklos sustabdymo gali kreiptis valstybės ir vietos savivaldos institucijos, taip pat kitos politinės partijos ar politinės organizacijos. Kreipimasis dėl politinės partijos veiklos sustabdymo turi būti išnagrinėtas ne vėliau kaip per mėnesį nuo jo gavimo dienos. Teisingumo ministerija turi teisę sustabdyti politinės partijos veiklą ir savo iniciatyva.

Teisingumo ministerija, sužinojusi apie įstatymo pažeidimą, apie tai raštu praneša politinės partijos vadovaujantiems organams, nurodydama, kokie įstatymų reikalavimai pažeisti, ir nustatydama terminą pažeidimams pašalinti. Jei nustatytu terminu pažeidimas nepašalinamas, politinės partijos veikla sustabdoma. Teisingumo ministerijos sprendimas sustabdyti politinės partijos veiklą gali būti apskųstas Apygardos administraciniam teismui per mėnesį nuo pranešimo apie tai gavimo dienos.

Įstatymų leidėjas nurodo, kad politinių partijų veiklos sustabdymo terminas negali būti ilgesnis negu šeši mėnesiai. Jeigu politinė partija po to, kai jos veikla sustabdyta, nepašalina pažeidimų ar per metus nuo jos veiklos sustabdymo dienos vėl pažeidžia Lietuvos Respublikos įstatymus, partijos veikla sustabdoma vieneriems metams. Pašalinusi pažeidimus, politinė partija apie tai praneša Teisingumo ministerijai, kuri, gavusi tokį pranešimą, per penkias dienas leidžia politinei partijai tęsti veiklą.

Sustabdžius politinės partijos veiklą, jai draudžiama naudotis visomis masinės informacijos priemonėmis, vykdyti agitaciją ir propagandą, dalyvauti rinkimuose. Tokiu būdu politinė partija praranda galimybę formuoti rinkėjų valią. Įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į tai, kad sustabdžius partijos veiklą rinkimų metu nukentėtų ne tik partijos narių, bet ir jos rinkėjų interesai (politinė partija negalėtų išreikšti rinkėjų politinės valios), įtvirtino nuostatą, draudžiančią Teisingumo ministerijai sustabdyti politinės partijos veiklą rinkiminės kampanijos metu. Rinkiminės kampanijos metu politinės partijos veiklą gali sustabdyti tik Apygardos administracinis teismas, kurio sprendimas įsiteisėja nuo jo paskelbimo.

Kai kurie autoriai, pripažindami politinės partijos veiklos sustabdymo tikslingumą ir konstitucingumą, abejoja įgaliojimo Teisingumo ministerijai sustabdyti partijos veiklą tarp rinkimų kampanijų konstitucingumu¹. Jų nuomone, sustabdyti partijos veiklą gali tik teisminė institucija. Vis dėlto, daugelyje valstybių sankcijas politinėms partijoms, pažeidusioms įstatymus, taiko institucijos, registruojančios politines partijas. Tuo tarpu

¹ Ibid. P. 208.

politinės partijos veikla gali būti uždrausta (nutraukta) tik teismine tvarka. Tai gali atlikti bendrieji, administraciniai arba konstituciniai teismai. Nedemokratinio režimo valstybėse partijų veikla gali būti uždrausta išleidžiant specialius įstatymus.

Pagal Lietuvoje galiojančius įstatymus, politinės partijos veiklą gali nutraukti Apygardos administracinis teismas, jeigu po pakartotinio veiklos sustabdymo ji per metus pažeidžia Konstituciją bei Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymą.

2.9. Politinių partijų klasifikavimas

Politinės partijos gali būti labai įvairios, ir savo idėjiniu kryptingumu, ir politine kryptimi, ir organizacine struktūra, ir kitais kriterijais. Teisiniam reguliavimui tai dažnai neturi didesnės reikšmės. Tačiau pasitaiko, kad įstatymų leidėjas išskiria tam tikras politinių partijų rūšis, pvz., vartoja sąvokas „valdančioji“, „opozicinė“ partija, draudžia komunistinių, fašistinių partijų veiklą ir t.t.

Politines partijas galima klasifikuoti pagal jų idėjinį kryptingumą ir programų turinį. Šis klasifikavimo kriterijus parodo, kokius socialinius interesus išreiškia partija, kokie jos tikslai ir kokiais būdais bei priemonėmis jų siekiama.

Demokratinėse valstybėse kiekviena partija pirmiausia siekia sukurti sau kuo platesnę socialinę bazę. Socialinė bazė – tai socialiniai sluoksniai, sudarantys elektorato daugumą. Politinė partija siekia išreikšti visuomenės daugumos interesus. Šio tikslo siekdama, politinė partija pirmiausia nustato socialinės–ekonominės politikos kryptį ir tik po to pasirenka politines priemones jai įgyvendinti. XIX a. tokiu būdu susiformavo konservatorių ir liberalų partijos, XIX a. pabaigoje atsirado socialistinės partijos, o XX a. pradžioje – komunistų partijos. Tuo metu sustiprėjo ir ekstremistinio pobūdžio organizacijų veikla – atsirado fašistinės arba nacionalsocialistinės partijos.

Konservatorių partijų programų idėjinį pagrindą sudaro konservatyvizmo idėjos. Šios partijos siekia išlaikyti tradicinę tvarką, pasisako prieš radikalias reformas. Liberaliosios partijos pasisako už laisvę ūkio srityje, valstybės nesikišimą į visuomenės gyvenimą ir remiasi liberalizmo idėjomis.

Reformistinėms partijoms priskiriamos socialistinės ir socialdemokratinės partijos. Šios partijos pasisako už socialinę lygybę. Pvz.: leiboristų partija Didžiojoje Britanijoje, socialdemokratų partija Vokietijoje, Švedijoje ir t.t. Pastaroji partija, būdama valdžioje, įgyvendino vadinamąjį „švediskąjį socializmo modelį“.

Atskirą partijų grupę sudaro konfesinės partijos, vienijančios narius tikybinių pažiūrų pagrindu. Jų nariai pasisako už religinių vertybių įtakos stiprinimą valstybės gyvenime. Pvz.: krikščionių demokratų partijos. Kai kuriose valstybėse veikia vadinamosios klerikalinės partijos, siekiančios pajungti valstybę tam tikrai religijai. Klerikalizmas kaip politinė srovė šiuo metu nevaizduoja svarbesnio vaidmens, tačiau atsirado kita srovė – fundamentalizmas, ganėtinai plačiai paplitęs kai kuriose musulmonų valstybėse.

Kai kuriose valstybėse veikia tautinės partijos, kurios orientuojasi į tautinės bendrijos interesus. Šiuo metu daugelyje valstybių taip pat įsikūrė ir veikia „žaliųjų“ partijos ir judėjimai, keliantys gamtos sauginius reikalavimus. Kai kuriose valstybėse veikia partijos, kurių apibūdinti beveik neįmanoma, pvz., Alaus mėgėjų partija Lenkijoje.

Partijos, pasisakančios už radikalius valstybės valdžios veiksmus, esmines permainas visuomenės gyvenime ir dažnai nevengiančios prievartos priemonių naudojimo, yra vadinamos radikaliosiomis. Gali būti dešinieji radikalai, pvz.: neofašistinės, nacionalistinės, rasistinės partijos; ir kairieji radikalai, pvz., komunistinės partijos. Partijos, kurios pasisako už neteisėtas kovas dėl valdžios priemones yra vadinamos ekstremistinėmis. Jos taip pat gali būti dešinėsios ir kairėsios pakraipos. Šios partijos beveik be išimčių pasisako už teroristinius veiksmus, perversmus ir t.t.

Reikia pastebėti, kad partijos pavadinimas ne visuomet atspindi jos socialinį politinį pobūdį. Neretai partijos, vadinančios save demokratinėmis, apskritai nepripažįsta demokratinės vertybių, o partijos, vadinančios save radikaliosiomis, neatitinka šių partijų požymių.

Pagal politinį kryptingumą yra skiriamos dešinėsios, kairėsios ir centristinės partijos. Ši klasifikacija moksle atsirado po to, kai Prancūzijos parlamente buvo nustatyta, kad konservatoriai turi sėdėti pirmininko dešinėje, o reformų šalininkai kairėje. Dešinėsios partijos paprastai gina tradicines vertybes, akcentuoja privatinės nuosavybės reikšmę. Kairėsios partijos siekia didesnės ar mažesnės socialinės lygybės. Skiriamos dvi kryptys: vieni kairieji siekia socialinės lygybės demokratiu būdu, o kiti (radikaliaji kryptis) pasisako už proletariato ar kitokią diktatūrą.

Ideologijos požiūriu skiriamos: idėjinės (veiklos pagrindas tam tikra ideologija, pvz., tautinė, socialistinė, liberalioji ir t.t.); pragmatinės arba rinkiminės partijos (jų veikla būna aktyvi tik prieš rinkimus); charizmatinės ir vadų partijos (jų veikla grindžiama griežta hierarchine struktūra ir paklusnumu, joms vadovauja religiniai ar kiti lyderiai).

Politinės partijos skiriasi ir organizacinės struktūros kriterijais. Vienos partijos pasižymi griežta organizacine tvarka ir disciplina, kitoms tai nebūdinga. Vienos partijos pripažįsta tik fiksuotą narystę, kitos – ne.

Pagal politinių partijų sudėtį gali būti skiriamos kadrinės, masinės partijos ir partijos–judėjimai.

Kadrinėms partijoms būdinga griežtas narystės fiksavimas. Stojantiems į šias partijas keliama ypatingi reikalavimai (pvz., partijos narių rekomendacijos). Stojantiems gali būti numatomas kandidatų į narius stažas. Šioms partijoms būdinga aiški organizacinė struktūra, griežta disciplina, centralizuotas vadovavimas, būtinas narystės mokestis. Partijos nariai turi turėti partinius bilietus. Būtinai įstatatai, kurių besąlygiškai privalo laikytis partijos nariai. Šių partijų vadovaujančius organus, be išimčių, sudaro profesionalūs kadrai. Tokio tipo partijose gali būti pripažįstama individuali ir kolektyvinė narystė. Paprastai kadrinės partijos nepasižymi dideliu narių skaičiumi. Išimtis – komunistinės partijos totalitarinio socializmo valstybėse.

Masinės partijos nefiksuoja narių. Partijos nariais laikomi rinkėjai, balsuojantys už partiją per rinkimus (pvz., JAV). Partijos nariai neturi partinių bilietų, neprivalo mokėti fiksuoto partinio mokesčio. Jis mokamas pagal nario pageidavimą arba kaip auka į partijos kasą. Tokio tipo partijos nepasižymi griežta disciplina. Partijos vadovybė neturi formalaus ryšio su savo šalininkais. Partijos vadovaujantieji organai, kuriuos sudaro profesionalai ir aktyvistai, paprastai yra sudaromi ir veikia tik rinkimų metu.

Partijos–judėjimai šiuo metu nėra plačiai paplitę. Laikoma, kad tai praeities palikimas, būdingas besivystančioms valstybėms. Ypatumas – tokio tipo partijų narių dauguma – šalies gyventojai.

Pagal teisinę politinių partijų padėtį skiriamos registruotos ir neregistruotos, legalios ir nelegalios partijos. Registruotos partijos, skirtingai nei neregistruotos, turi juridinio asmens teises. Pažymėtina, kad Lietuvoje visos politinės partijos turi būti įregistruotos. Legalios partijos – tai partijos, veikiančios teisėtai. Partija tampa nelegali, kai jos veikla yra uždraudžiama įstatymu arba teismo sprendimu, tačiau ji tęsia savo veiklą.

Pagal politinės partijos vietą valdžios sistemoje ir santykį su valstybės valdžia skiriamos valdančiosios ir opozicinės partijos.

2.10. Partinės sistemos

Partinės sistemos sąvoka atspindi valstybėje veikiančių ir dalyvaujančių kovoje dėl valstybės valdžios politinių partijų skaičių ir jų tarpusavio santykį. Partinei sistemai formuotis didelę įtaką turi politinių jėgų santykis valstybėje, visuomenės politinės kultūros lygis, rinkimų sistema ir

valstybės režimas. Tam tikrą vaidmenį vaidina valstybės gyventojų nacionalinė sudėtis, religija, istorinės tradicijos.

Partinė sistema – tai ne tik partijų visuma. Demokratinėse valstybėse jų yra daug, tačiau ne visos vienodai aktyvios politiniame gyvenime. Kai kurių politinių partijų rinkėjai „nepastebi“ rinkimuose. Dėl šios priežasties partinės sistemos sąvoka dažniausiai apima tas politines partijas, kurios įtakoja ir atspindi visuomenės daugumos politinę valią ir interesus.

Valstybės partinė sistema gali keistis. Nereti atvejai, kai valstybėje egzistavusi daugiapartinė sistema reformuojasi į dvipartinę sistemą ir atvirkščiai.

Partinės sistemos klausimas konstitucinėje teisėje paprastai iškyla reglamentuojant visuomeninius santykius, susijusius su rinkimais, nustatant parlamento organizacinę struktūrą, jo veiklą, formuojant vyriausybę, valstybės valdymo institucijų sistemą ir kt. Tuo tarpu demokratinių valstybių konstitucijose partinė sistema nėra įtvirtinama. Toks požiūris grindžiamas nuostata, jog piliečiai turi teisę laisvai vienytis į politines partijas ir nevaržomai dalyvauti šalies politiniame gyvenime. Tai leidžia ganėtinai lengvai iš vienos partinės sistemos pereiti į kitą.

Partinės sistemos yra daugiau politologijos mokslo tyrinėjimo objektas. Konstitucinės teisės moksle partinė sistema yra nagrinėjama tuo atveju, kai ji yra įtvirtinama teisės normomis. Daugelyje valstybių partinę sistemą reglamentuojančių teisės normų nėra.

Tradiciškai skiriamos trys partinės sistemos: daugiapartinė, dvipartinė ir vienpartinė. Yra valstybių, kuriose apskritai nėra legaliai veikiančių politinių partijų: jų niekada nebuvo arba jų veikla yra draudžiama (pvz., Saudo Arabija, Jungtinių Arabų Emyratai). Tokia sistema yra vadinama nepartine.

Daugiapartinė sistema yra tuomet, kai rinkiminėje kovoje dėl valdžios dalyvauja daugiau nei dvi partijos, ir visos jos turi lygias galimybes dalyvauti ją formuojant. Nė viena partija, turinti savo atstovų parlamente, negali savarankiškai viena valdyti, nes neturi daugumos balsų. Daugiapartinės sistemos gali būti įvairios. Pvz., sistema, kai partijos sudaro koalicinę vyriausybę, kai partijos jungiasi į blokus, kai dominuoja viena partija ir t.t. Vadinamoji dominacijos sistema susidaro, kai viena partija išbūna valdžioje ilgą laiką (10–20 metų), pvz., Švedijos socialdemokratų darbo partija išbuvo valdžioje su nedidelėmis pertraukomis nuo 1937 iki 1976 m.). Mokslininkai aiškina, kad dominuojanti partija išreiškia visos tautos bei įvairių socialinių grupių interesus. Ši sistema būdinga demokratinėms režimams.

Dvipartinė sistema yra tuomet, kai valstybėje veikia daug partijų, tačiau realiai į valdžią pretenduoja ir ją formuoja dvi partijos. Šiuo atveju viena partija turi parlamente absoliučią daugumą (valdančioji partija), o

kita yra opozicijoje (opozicinė, kritikuojanti valdančiąją partiją). Jos laikas nuo laiko keičia vieną kitą valdžioje: tokia sistema būdinga Jungtinėms Amerikos Valstijoms. Pažymėtina, kad Didžiojoje Britanijoje pagrindinės opozicinės partijos veikla yra institucionalizuota. Opozicinės partijos lyderis gauna net atlyginimą iš valstybės iždo.

Kai kurie teisininkai aiškina, kad galima išskirti ir fiksuoto partijų skaičiaus sistemą. Ji būdinga besivystančioms valstybėms ir paprastai yra laikino pereinamojo pobūdžio. Tokia sistema atsiranda tada, kai valstybės valdžia siekia apriboti arba uždrausti tam tikrų partijų veiklą. Leidžiama veikti tik tam tikroms partijoms, kitų partijų veikla – uždrausta.

Vienpartinė sistema – tai sistema, kai legaliai leidžiama veikti tik vienai partijai. Tokia sistema būdinga nedemokratinėms režimams.

Lietuvoje nuo 1918 m. formavosi daugiapartinė sistema. Tiesa, pirmosios politinės partijos Lietuvoje kūrėsi XIX a. pab.–XX a. pr., tačiau legaliai veikti joms nebuvo politinių sąlygų: 1896 m. buvo įkurta Socialdemokratų partija, 1902–1905 m. – Lietuvių demokratų partija, 1905 m. – Lietuvių krikščionių demokratų partija, 1918 m. – Komunistų partija. 1922 m. buvo įsteigta Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga, 1924 m. – Lietuvių tautininkų sąjunga.

Po 1926 m. valstybinio perversmo Lietuvoje valstybės valdžią turėjo viena partija – Tautininkų sąjunga. Kitos opozicinės partijos, nors oficialiai nebuvo uždraustos, didesnės politinės įtakos neturėjo. Nuo 1936 m. vasario 6 d. Tautininkų sąjunga buvo vienintelė oficialiai veikianti partija. Kitų partijų veikla buvo uždrausta. Nuo 1940 m. birželio 15 d. vadovaujančia ir vienintele tapo komunistų partija.

Daugiapartinė sistema Lietuvoje ėmė atsikurti dar Atgimimo laikotarpiu, 1989 m. gruodžio mėn., kai iš tuometinės teisės sistemos buvo pašalintos nuostatos apie vadovaujančią komunistų partijos vaidmenį. Daugiapartinė sistema Lietuvoje nuo 1989 m. formavosi keliais būdais. Buvo atkuriamos tarpukario Lietuvoje veikusios politinės partijos, pvz., 1989–1990 m. atkurtos Lietuvos demokratų partija, Lietuvos tautininkų sąjunga, Lietuvos socialdemokratų partija, Lietuvos krikščionių demokratų partija, Lietuvos valstiečių sąjunga. 1990 m. pabaigoje vietoje Lietuvos komunistų partijos ėmė veikti socialdemokratinės orientacijos Lietuvos demokratinė darbo partija. Steigiamos naujos politinės partijos, pvz., Žaliųjų partija, Humanistų partija, Liberalų sąjunga ir kt. 2000 m. liepos mėn. 1 d. Lietuvoje veikė 38 politinės partijos.

3 poskyris

VISUOMENINIŲ ORGANIZACIJŲ TEISINĖ PADĖTIS

3.1. Visuomeninių organizacijų funkcijos

3.2. Visuomeninių organizacijų steigimo tvarka ir veiklos apribojimai

3.3. Visuomeninių organizacijų veiklos teisinės garantijos

3.4. Visuomeninių organizacijų veiklos sustabdymas ir nutraukimas

3.5. Atskirų visuomeninių organizacijų rūšių teisinio reguliavimo ypatumai

3.1. Visuomeninių organizacijų funkcijos

Siaurąja prasme sąvoka „visuomeninė organizacija” neapima politinių partijų. Šia prasme visuomeninės organizacijos nėra politiniai susivienijimai. Jos nesiekia politinės valdžios ir tiesiogiai nedalyvauja ją įgyvendinant. Kita vertus, pasitaiko atvejų, kuomet įstatymų leidėjas suteikia teisę dalyvauti rinkimuose ne tik politinėms partijoms, bet ir kitoms visuomeninėms organizacijoms, pvz., sovietiniais metais ir pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais teisę kelti kandidatus į atstovaujamąsias valdžios institucijas turėjo kai kurios visuomeninės organizacijos. Nepaisant to, skirtingai nei politinės partijos, visuomeninės organizacijos nenustato ir negali nustatyti politinės valdžios siekio kaip pagrindinio savo tikslo.

Visuomeninių organizacijų sąvoka neapima ir visuomeninių judėjimų, kuriuos kai kurie teisininkai taip pat laiko politinės sistemos dalimi. Norėdami sujungti šias dvi sąvokas, jie vartoja terminą „visuomeniniai susivienijimai” ir teigia, jog visuomeniniams judėjimams, skirtingai nei visuomeninėms organizacijoms, nebūdingi tokie požymiai, kaip fiksuota narystė, įstatatai ir valdymo organų renkamumas¹.

Visuomeninės organizacijos siaurąja prasme – tai viešo pobūdžio pelno nesiekiantys laisvanoriški susivienijimai, kurių narius vienija bendri socialiniai, ekonominiai, profesiniai, kultūriniai, dvasiniai interesai arba tam tikri pomėgiai. Pagrindinis šių organizacijų tikslas – tenkinti savo

¹ Конституционно́е (государственное) право зарубежных стран (отв. ред. Б. А. Стра́шун). Москва, 1993. С. 208–209; *Čirkin V. E.* Конституционно́е право зарубежных стран. Москва, 1999. С. 118.

narių interesus ir poreikius. Siekdamos šio tikslo, visuomeninės organizacijos didesniu ar mažesniu mastu įtakoja politinės valdžios sprendimus ir tokiu būdu dalyvauja valstybės valdyme.

Visuomeninių organizacijų tiksli klasifikacija konstitucinės teisės moksle nėra labai svarbi. Atskirų visuomeninių organizacijų rūšių išskyrimas paprastai susijęs su teisinio reglamentavimo ypatumais konkrečioje valstybėje.

Valstybėje veikia įvairios visuomeninės organizacijos: profesinės sąjungos, verslininkų susivienijimai, menininkų organizacijos, kultūrinio pobūdžio organizacijos, mėgėjiškos draugijos, jaunimo organizacijos ir kt. Ne visi šie visuomeniniai susivienijimai atlieka vienodą vaidmenį valstybės gyvenime, pvz., atkuriant Lietuvos nepriklausomybę, aktyviai politiniame šalies gyvenime dalyvavo kūrybinės sąjungos, tačiau pastaraisiais metais jų beveik nepastebima. Kai kuriose valstybėse aktyviai veikia lobistinės organizacijos, dar vadinamos „spaudimo grupėmis“. Jos ganėtinai plačiai paplitusios išsivysčiusiose industrinėse valstybėse (pvz., JAV). Lobistinėmis organizacijomis vadinamos organizacijos, kurių pagrindinis tikslas daryti tiesioginę įtaką įstatymų leidėjui priimant sprendimus, naudingus tam tikrai socialinei grupei. 2000 m. birželio 27 d. Seimui priėmus Lobistinės veiklos įstatymą, reikia manyti, kad ir Lietuvoje atsiranda tam tikrų prielaidų tokių organizacijų veiklai.

Visuomenėje veikia ir tokios organizacijos, kurios savo pobūdžiu apskritai negali dalyvauti politiniame gyvenime (pvz., medžiotojų draugija, filatelistų sąjunga ir kt.). Kai kurie teisininkai tokių organizacijų net nelaiko politinės sistemos dalimi. Nepaisant to, dauguma teisininkų neabejoja, kad visos visuomeninės organizacijos ugdo demokratinius pradus ir visuomenės aktyvumą.

Visuomeninės organizacijos atlieka įvairias funkcijas: išreiškia atskirų visuomenės sluoksnių ir grupių bendrus interesus; atkreipia valstybės valdžios ir valdymo institucijų dėmesį į šiuos interesus; skatina valdžios institucijas atsižvelgti į šiuos interesus priimant tam tikrus sprendimus; ugdo visuomenės aktyvumą ir formuoja jos nuomonę socialinio, ekonominio, kultūrinio gyvenimo klausimais; daro tam tikrą ideologinį (auklėjamąjį) poveikį visuomenei ir kt.

Demokratinėse valstybėse visuomeninių organizacijų veiklos teisinis pagrindas – konstitucinė nuostata, įtvirtinanti piliečių teisę į susivienijimus. Įstatymų leidėjas, įtvirtindamas šią nuostatą konstitucijoje, nustato vienodą teisinį režimą visų rūšių visuomeniniams susivienijimams ir įtvirtina laisvės jungtis į susivienijimus principą. Šis principas sudaro galimybę formuotis įvairioms socialinėms grupėms ir organizacijoms pagal jų interesus ir poreikius. Neretai įstatymų leidėjas konkretizuoja šias nuostatas ir išleidžia specialius įstatymus, reglamentuojančius visuome-

ninių organizacijų steigimą ir veiklą. Tokie įstatymai gali būti bendri, reglamentuojantys visų visuomeninių organizacijų (ir politinių partijų) veiklą, ir specialūs, reglamentuojantys atskirų visuomeninių organizacijų rūšių veiklą.

Lietuvoje šiuo metu visuomeninių organizacijų veiklą reglamentuoja Visuomeninių organizacijų įstatymas, priimtas 1995 m. vasario 2 d. Atskirų visuomeninių organizacijų rūšių veiklą reguliuoja specialūs įstatymai – Profesinių sąjungų įstatymas, priimtas 1991 m. lapkričio 21 d., Mėno kūrėjų ir jų organizacijų įstatymas, priimtas 1996 m. rugpjūčio 15 d., Asociacijų įstatymas, priimtas 1996 m. kovo 14 d., Labdaros ir paramos fondų įstatymas, priimtas 1996 m. kovo 14 d.

3.2. Visuomeninių organizacijų steigimo tvarka ir veiklos apribojimai

Lietuvoje visuomeninės organizacijos, kaip ir politinės partijos, steigiamos pareikštine–registracine tvarka. Jos savo veiklą grindžia įstatymo nustatyta tvarka įregistruotais visuomeninės organizacijos įstatais, kuriuose savarankiškai nustato vidinę organizacinę struktūrą, valdymo organus ir veiklos kryptis. Bendras reikalavimas (priimant visuomeninių organizacijų įstatus) – jie negali prieštarauti Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Visuomeninių organizacijų įstatymo nustatytiems apribojimams.

Pagal Visuomeninių organizacijų įstatymo 3 str. įtvirtintas nuostatas draudžiama steigti ir veikti visuomeninėms organizacijoms, kurių tikslas arba veikimo būdai – prievarta nuversti ar pakeisti Lietuvos Respublikos konstitucinę santvarką arba pažeisti Lietuvos Respublikos teritorijos vientisumą, propaguoti karą ir smurtą, autoritarinį ar totalitarinį valdymą, kurstyti rasinę, religinę, socialinę nesantaiką, varžyti žmogaus teises ir laisves bei atlikti veiksmus, prieštaraujančius Lietuvos Respublikos įstatymams ir visuotinai pripažintoms tarptautinės teisės normoms, veikti dėl kitų valstybių interesų, jeigu jie yra priešingi Lietuvos valstybės interesams. Neleidžiama steigti visuomeninių organizacijų, kurių nariai vienijasi organizacijų, veikusių prieš Lietuvos Respublikos nepriklausomybę ir teritorijos vientisumą, pagrindu. Visuomeninės organizacijos valdymo organai ir buveinė turi būti Lietuvos Respublikos teritorijoje.

Įstatymo 12 str. įtvirtintos teisės normos, draudžiančios visuomeninėms organizacijoms vykdyti valstybės, jos institucijų ar pareigūnų funkcijas; vykdyti profesinės sąjungos funkcijas; ginkluoti savo narius, organizuoti jiems karinius mokymus ir steigti karinius būrius, išskyrus įstatymų numatytais atvejais; gauti lėšų ar kito turto, kurį skiria kitų valstybių valdžios ir valdymo institucijos ar valstybinės organizacijos, išskyrus lėšas ar

kitoki turtą mokslui, studijoms, kultūrai, švietimui, sportui, sveikatos priežiūrai, socialinei apsaugai ir darbui, aplinkos apaugai remti ir kitus atvejus, kuriuos numato teisės aktai.

Pagal Visuomeninių organizacijų įstatymo 2 str. 1 d. visuomeninė organizacija – tai savanoriškas Lietuvos Respublikos piliečių ir (ar) užsieniečių, nuolat gyvenančių Lietuvoje, susivienijimas, sudarytas bendriems narių poreikiams ir tikslams, kurie nėra priešingi Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams, tenkinti bei įgyvendinti.

Įstatymas nustato, kad visuomeninių organizacijų nariais gali būti tik tie Lietuvos Respublikos piliečiai ir užsieniečiai, nuolat gyvenantys Lietuvoje, kuriems yra sukakę 18 metų. Visuomeninių organizacijų, kurios savo veikla tenkina vaikų ir jaunimo poreikius, nariais gali būti ir jaunesni kaip 18 metų asmenys. Visuomeninių organizacijų nariai turi lygias teises, nesvarbu, kokio dydžio jie moka įstatuose nustatytą stojamąjį ir nario mokestį ar teikia paramą. Visuomeninės organizacijos nariai gali bet kada išstoti iš visuomeninės organizacijos.

Įstatymas nenumato, kiek narių turi turėti visuomeninė organizacija, tačiau pagal įstatymo prasmę būtinas visuomeninės organizacijos požymis – fiksuota narystė. Įstatymo 8 str. 6 d. nustatyta, kad visuomeninės organizacijos įstatuose nurodytas jos valdymo organo paskirtas asmuo ar jos vadovas turi tvarkyti organizacijos narių sąrašą, o jis turi būti laisvai prieinamas kiekvienam organizacijos nariui.

Įstatymo 4 str. 3 d. nustatyta, kad Lietuvos Respublikoje gali būti steigiami tarptautinių visuomeninių organizacijų Lietuvos skyriai, jeigu jų tikslai, veikimo būdai ir įstatai neprieštarauja Konstitucijai ir Visuomeninių organizacijų įstatyme numatytiems apribojimams. Šie skyriai steigiami bendra įstatymo nustatyta tvarka.

Steigiant visuomeninę organizaciją, būtina sušaukti steigiamąjį suvažiavimą. Nauja Visuomeninių organizacijų įstatymo redakcija nenustato steigėjų, privalančių dalyvauti steigiamajame suvažiavime, skaičiaus. Pirmoje šio įstatymo redakcijoje visuomeninei organizacijai įsteigti buvo būtina, kad steigiamajame suvažiavime dalyvautų ne mažiau nei 15 steigėjų. Naujoji įstatymo redakcija apsiriboja nuostata, kad visuomeninės organizacijos steigėjais gali būti Lietuvos Respublikos piliečiai ir (ar) užsieniečiai, nuolat gyvenantys Lietuvoje, kuriems yra sukakę 18 metų.

Steigiamajame visuomeninės organizacijos suvažiavime turi būti priimti įstatai ir išrinkti valdymo organai. Įstatymų leidėjas, be minėtų reikalavimų, nustato ir tam tikrus papildomus reikalavimus, kuriuos turi atitikti įstatai. Visuomeninių organizacijų įstatymo 9 str. 1 d. nurodyta, kad įstatuose turi būti numatyta: 1) pavadinimas, simbolika ir buveinės adresas; 2) veiklos teisiniai pagrindai, tikslai, uždaviniai, veiklos teritorija; 3) priėmimo į visuomeninės organizacijos narius ir išstojimo, pašali-

nimo iš jos sąlygos bei tvarka; 4) narių teisės ir pareigos; 5) padalinių steigimo, reorganizavimo bei veiklos nutraukimo tvarka, padalinių santykiai su visuomeninės organizacijos valdymo organais ir padalinių teisės; 6) aukščiausiojo valdymo organo (suvažiavimo, konferencijos, susirinkimo) kompetencija sušaukimo tvarka, periodiškumas; 7) kitų valdymo organų ir jų vadovų rinkimo tvarka, jų kompetencija; 8) valdymo organų ir jų vadovų atskaitomybės visuomeninės organizacijos valdymo organui ir jų veiklos kontrolės tvarka; 9) lėšų ir pajamų šaltiniai, lėšų ir pajamų kontrolės tvarka; 10) įstatų pakeitimo ir papildymo tvarka; 11) veiklos pasibaigimo ir turto sunaudojimo tvarka. Įstatuose gali būti numatytos ir kitos visuomeninės organizacijos veiklos nuostatos, jeigu jos neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Visuomeninių organizacijų ir kitiems įstatymams.

Visuomeninė organizacija laikoma įsteigta nuo jos įstatų įregistravimo dienos kompetentingoje institucijoje. Nuo to momento visuomeninė organizacija įgyja juridinio asmens teises.

Visuomeninių organizacijų įstatų registravimo tvarką reglamentuoja Visuomeninių organizacijų įstatymo 3 skirsnis. Pagal įstatymą visuomeninės organizacijos, kurių veikla apima daugiau nei vienos apskrities teritoriją, ir tarptautinių visuomeninių organizacijų Lietuvos skyrių įstatus registruoja Teisingumo ministerija. Visuomeninės organizacijos, kurios veikla apima daugiau nei vienos savivaldybės teritoriją ir kurios buveinė yra apskrities centre ar kitoje apskrities teritorijoje – miesto ar kaimo gyvenamojoje vietovėje, įstatus registruoja apskrities viršininkas. Visuomeninės organizacijos, kurios veikla apima vieno rajono ar miesto teritoriją, įstatus registruoja savivaldybės vykdomoji institucija.

Visuomeninė organizacija ne vėliau kaip per vieną mėnesį po įstatų priėmimo ir valdymo organų išrinkimo dienos paduoda atitinkamai valstybės ar savivaldybės institucijai pareiškimą įstatams įregistruoti, taip pat steigiamojo suvažiavimo protokolą, visuomeninės organizacijos įstatus (keturis egzempliorius), steigėjų sąrašą, pažymą apie patalpų visuomeninei organizacijai suteikimą, simbolių pavyzdžius arba jų eskizus. Įstatus registruojanti institucija išnagrinėja pareiškimą dėl įstatų įregistravimo per mėnesį nuo įstatyme nurodytų dokumentų gavimo dienos. Ta pačia tvarka registruojami visuomeninių organizacijų pavadinimo, simbolikos, įstatų pakeitimai ir papildymai.

Atsisakymas registruoti visuomeninę organizaciją gali būti grindžiamas tik Visuomeninių organizacijų įstatymo 19 str. 1 d. nustatytais pagrindais. Visuomeninių organizacijų įstatatai neregistruojami: 1) jeigu juose nurodyti organizacijos tikslai ir uždaviniai, veiklos būdai prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Visuomeninių organizacijų ar kitiems įstatymams bei Vyriausybės nutarimams; 2) yra anksčiau tuo pačiu

pavadinimu įregistruoti visuomeninės organizacijos įstatai; 3) nesilaikyta Visuomeninių organizacijų įstatyme nustatytos visuomeninių organizacijų steigimo ir registravimo tvarkos; 4) pateiktų registruoti dokumentų duomenys neatitinka tikrovės. Atsisakymas registruoti visuomeninės organizacijos įstatus gali būti apskundžiamas teismui per vieną mėnesį nuo atsisakymo gavimo dienos.

3.3. Visuomeninių organizacijų veiklos teisinės garantijos

Visuomeninės organizacijos, kaip ir politinės partijos, veikia laisvai ir savarankiškai, vadovaujamosios demokratiškumo ir viešumo principais. Visos visuomeninės organizacijos turi lygias teises.

Visuomeninių organizacijų veikimo laisvę užtikrina Visuomeninių organizacijų įstatymo 11 str. nustatantis, jog valstybės institucijoms ir pareigūnams, politinėms partijoms ir politinėms organizacijoms, kitoms organizacijoms ir asmenims draudžiama kištis į visuomeninių organizacijų veiklą ir į jų vidaus reikalus, jeigu jos nepažeidžia Lietuvos Respublikos Konstitucijos ar kitų įstatymų. Ginčus tarp visuomeninės organizacijos narių, tarp visuomeninės organizacijos ir jos narių, tarp visuomeninių organizacijų ir kitų juridinių ar fizinių asmenų sprendžia teismas.

Visuomeninių organizacijų įstatuose numatytiems tikslams ir uždaviniams įgyvendinti visuomeninės organizacijos įstatymų nustatyta tvarka turi teisę nekliudomai raštu, žodžiu ar kitais būdais skleisti informaciją apie savo veiklą, propaguoti organizacijos tikslus ir uždavinius, steigti visuomenės informavimo priemones, užsiimti leidyba. Visuomeninės organizacijos gali organizuoti susirinkimus: mitingus, piketus, demonstracijas, procesijas, įvairias eitynes, kitokius taikius beginklius susirinkimus ir masinius renginius. Jos turi teisę steigti fondus ir įmones, registruojamas ir veikiančias pagal Lietuvos Respublikos įstatymus, gali samdyti asmenis įstatuose numatytai veiklai.

Įstatymo 6 str. 1 d. įtvirtinta nuostata, leidžianti visuomeninėms organizacijoms vienytis į visuomeninių organizacijų sąjungas. Tokią sąjungą gali steigti dvi ar daugiau visuomeninių organizacijų.

Visuomeninės organizacijos pagal savo įstatus gali įstoti į tarptautines visuomenines (nevalstybines) organizacijas, kurių tikslai ir veikla neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams, gali palaikyti ryšius su kitų valstybių visuomeninėmis, taip pat tarptautinėmis, organizacijomis, sudaryti su jomis susitarimus, neprieštaraujančius Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams.

Visuomeninių organizacijų įstatymas garantuoja visuomeninėms organizacijoms teisę į nuosavybę. Visuomeninėms organizacijoms, vado-

vaujantis nuosavybės teise, gali priklausyti pastatai, įrenginiai, leidyklos, spaustuvės, transporto priemonės, socialiniai ir labdaros objektai, taip pat kitas turtas, reikalingas jų įstatuose numatytiems tikslams ir uždaviniams įgyvendinti. Turtas gali būti įgytas už visuomeninei organizacijai priklausančias lėšas, taip pat dovanojimo, paveldėjimo ar kitokiu teisėtu būdu.

Pagal Visuomeninių organizacijų įstatymo 14 str. 2 d. visuomeninių organizacijų lėšas sudaro nuosavos lėšos, skolinto kapitalo lėšos, privačių asmenų dovanotos lėšos ir valstybės bei savivaldybės institucijų skirtos lėšos.

Visuomeninių organizacijų nuosavas lėšas sudaro įstatuose numatyti narių mokesčiai; kredito įstaigų palūkanos už saugomas visuomeninių organizacijų lėšas ir kitos teisėtai gautos lėšos.

Visuomeninėms organizacijoms lėšas gali dovanoti (aukoti) fiziniai asmenys, labdaros organizacijos ir labdaros fondai, nevalstybinės organizacijos bei tarptautinės visuomeninės organizacijos.

Įstatymo 14 str. 4 d. aiškiai apibrėžia visuomeninių organizacijų turto ir lėšų panaudojimo tvarką – visuomeninių organizacijų turtas ir lėšos turi būti naudojamos tik jų įstatuose numatytiems tikslams bei uždaviniams įgyvendinti ir jokių būdu negali būti skirstomas tos visuomeninės organizacijos nariams.

Įstatymas nustato gana griežtus valstybinio finansavimo apribojimus. Įstatymo 14 str. 3 d. nustatyta, kad valstybės valdžios ir valdymo institucijos, savivaldybės gali skirti lėšų visuomeninėms organizacijoms tik konkrečioms kultūros, švietimo, sporto, sveikatos ir kitoms socialinėms ar kitokioms tikslinėms programoms įgyvendinti bei kitais įstatymų numatytais atvejais. Šios lėšos gali būti naudojamos tik toms programoms ir tikslams, kuriems įgyvendinti buvo skirtos, ir tik pagal lėšas skyrusios valstybės institucijos patvirtintą sąmatą.

3.4. Visuomeninių organizacijų veiklos sustabdymas ir nutraukimas

Įstatymų leidėjas, siekdamas užtikrinti visuomeninių organizacijų veiklos teisėtumą, numato šių organizacijų veiklos kontrolės būdus ir sankcijas, kurias turi teisę taikyti kompetentingos valstybės institucijos.

Įstatyme nurodyta keletas institucijų, turinčių teisę kontroliuoti visuomeninių organizacijų veiklą ir taikyti joms tam tikras sankcijas: Valstybės kontrolė, valstybinės mokesčių inspekcijos, valstybės institucijos, įregistravusios visuomeninės organizacijos įstatus ir valstybės institucijos pagal savo kompetenciją reguliavimo srityje.

Valstybinės mokesčių inspekcijos kontroliuoja visuomeninių organizacijų finansinę veiklą, kiek tai susiję su mokesčių mokėjimu, o Valstybės kontrolė prižiūri, ar teisėtai naudojamos valstybės ir savivaldybės biudžeto lėšos.

Visuomeninių organizacijų įstatymo 22 str. nurodyta, kad valstybės institucija, pagal savo kompetenciją reguliavimo srityje nustatiusi, kad visuomeninė organizacija ar jos padalinys pažeidė Lietuvos Respublikos Konstituciją ar įstatymus, raštu praneša apie tai visuomeninės organizacijos valdymo organui ir nustato terminą nurodytiems pažeidimams pašalinti. Apie išpėjimą valstybės institucija praneša visuomeninės organizacijos įstatus įregistravusiai valstybės institucijai. Pašalinusi nurodytus pažeidimus, visuomeninė organizacija apie tai praneša ją išpėjusiai ir įstatus įregistravusiai valstybės institucijoms. Jeigu per nustatytą terminą pažeidimas nepašalinamas, valstybės institucijos, išpėjusios visuomeninę organizaciją, teikimu visuomeninės organizacijos įstatus įregistravusi valstybės institucija turi kreiptis į teismą dėl visuomeninės organizacijos veiklos sustabdymo.

Pagal Visuomeninių organizacijų įstatymą, įregistravusios valstybės institucijos pareiškimu gali būti sustabdyta ar nutraukta visuomeninės organizacijos veikla tik teismo sprendimu.

Įstatymų leidėjas nurodo, kad visuomeninės organizacijos veiklos sustabdymo terminas negali būti ilgesnis nei šeši mėnesiai. Pasibaigus teismo nustatytam visuomeninės organizacijos sustabdymo terminui, visuomeninė organizacija turi raštu pranešti jos įstatus įregistravusiai valstybės institucijai apie tai, kad pašalino priežastis, dėl kurių jos veikla teismo sprendimu buvo sustabdyta. Visuomeninė organizacija gali tęsti savo veiklą tik po to, kai valstybės institucija, įregistravusi šios organizacijos įstatus, konstatuoja, kad pašalintos priežastys, dėl kurių buvo sustabdyta visuomeninės organizacijos veikla, ir leidžia šiai visuomeninei organizacijai tęsti veiklą. Visuomeninė organizacija gali tęsti savo veiklą tik gavusi kompetentingos valstybės institucijos leidimą. Atsisakymas leisti tęsti visuomeninės organizacijos veiklą ne vėliau kaip per 10 dienų nuo jo priėmimo gali būti skundžiamas teismui.

Sustabdžius visuomeninės organizacijos veiklą, jai atsiranda tam tikrų teisinių pasekmių. Per visą veiklos sustabdymo laikotarpį visuomeninei organizacijai draudžiama naudotis visomis visuomenės informavimo priemonėmis, organizuoti susirinkimus, naudoti visuomeninės organizacijos ar jos padalinių sąskaitose esančias lėšas, naudoti bei valdyti turimą visuomeninės organizacijos ar jos padalinių turtą bei lėšas ir jais disponuoti.

Tais atvejais, kai visuomeninė organizacija įeina į visuomeninių organizacijų sąjungą ir jeigu sąjungoje yra ne mažiau kaip pusė visuomeninių

organizacijų, kurių veikla nėra sustabdyta – jos veiklos sustabdymas šios sąjungos veiklai teisinių pasekmių nesukelia. Tais atvejais, kai sustabdoma visuomeninių organizacijų sąjungos veikla, į ją įeinančios visuomeninės organizacijos veikia tik pagal savo įstatus.

Jeigu visuomeninė organizacija, kurios veikla sustabdyta, nesilaiko įstatyme nustatytų apribojimų, teismas, gavęs valstybės institucijos, įregistravusios visuomeninę organizaciją, pareiškimą, gali nutraukti visuomeninės organizacijos veiklą. Visuomeninės organizacijos veikla taip pat gali būti nutraukta: 1) jeigu per metus nuo veiklos sustabdymo termino pasibaigimo visuomeninė organizacija ar jos padalinys vėl pažeidžia Konstituciją ir įstatymus; 2) jeigu įregistravus visuomeninės organizacijos įstatus paaiškėja, kad juos registruojant buvo pateikti neatitinkantys tikrovės visuomeninės organizacijos steigimo duomenys.

3.5. Atskirų visuomeninių organizacijų rūšių teisinio reguliavimo ypatumai

3.5.1. Profesinės sąjungos

Iš visuomeninių organizacijų gana ryškiai išsiskiria profesinės sąjungos. Literatūroje jos dažnai vadinamos masinėmis visuomeninėmis organizacijomis. Tai darbininkų ir tarnautojų susivienijimai, kurių tikslas tenkinti ir ginti samdomųjų darbuotojų socialinius–ekonominius interesus (gerinti darbo sąlygas, didinti darbo užmokestį ir kt.).

Šių organizacijų teisinis reguliavimas turi savo istoriją. Ji susijusi su pirmaisiais darbininkų streikais, jų draudimu, aktyvia profesinių sąjungų veikla XX a. viduryje. Pastaraisiais dešimtmečiais daugelyje pasaulio valstybių profesinių sąjungų aktyvumas pastebimai mažėja. Lietuvoje neigiamas požiūris į profesines sąjungas susiformavo kaip tam tikra reakcija į jų vaidmenį sovietiniu laikotarpiu. Profesinės sąjungos tada buvo vadinamos „komunizmo mokykla”.

Šiuo metu konstitucinės teisės moksle laikomasi nuostatos, kad socialiniai konfliktai ekonominėje srityje, nors ir nepageidaujami, yra neišvengiamas, dėsningas reiškinys. Dauguma valstybių savo konstitucijose įtvirtina teisę į socialinį konfliktą ekonominėje srityje. Tokią teisę įtvirtina ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 51 str. 1 d., skelbianti, jog darbuotojai, gindami savo ekonominius ir socialinius interesus, turi teisę streikuoti. Tiesa, tiesiogiai šios teisės piliečiai realizuoti negali, nes Konstitucijos 51 str. 2 d. suteikia teisę įstatymų leidėjui nustatyti teisės streikuoti apribojimus, įgyvendinimo sąlygas ir tvarką (Konstitucijos 51 str. 2 d.).

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 50 str. įtvirtina profesinių sąjungų steigimo ir veiklos principus bei apibrėžia pagrindinę šių organizacijų funkciją. Jame nustatyta, kad profesinės sąjungos kuriasi laisvai ir veikia savarankiškai. Jos gina darbuotojų profesines, ekonomines bei socialines teises ir interesus. Visos profesinės sąjungos turi lygias teises.

Šiuo metu Lietuvoje piliečių teisės vienyti į profesines sąjungas įgyvendinimo tvarką nustato Profesinių sąjungų įstatymas, priimtas 1991 m. lapkričio 21 d. Tokią teisę įstatymų leidėjui suteikia Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str. 3 d.

Šio įstatymo preambulėje skelbiama, kad profesinės sąjungos yra savanoriškos, savarankiškos ir savaveiksmės organizacijos, atstovaujančios ir ginančios darbuotojų profesines darbo, ekonomines, socialines teises bei interesus.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintą profesinių sąjungų veikimo laisvę garantuoja šio įstatymo 3 str. Jame nustatyta, kad profesinės sąjungos turi teisę parengti savo veiklos įstatus ir reglamentus, laisvai rinkti savo atstovus, organizuoti savo aparatą ir veiklą bei formuoti savo veiklos programą. Valstybės organams, darbdaviams, jų įgaliotiesiems atstovams, įmonės, įstaigos, organizacijos valdymo organams, administracijai, pareigūnams, politinėms partijoms ir kitoms visuomeninėms organizacijoms draudžiama kištis į profesinių sąjungų vidaus reikalus. Asmenys, trukdantys teisėtai profesinių sąjungų veiklai, atsako pagal įstatymus.

Įstatymo 10 str. 1 ir 3 d. nustatyta, kad profesinės sąjungos yra nepriklausomos nuo darbdavio. Darbdaviui, jo įgaliotajam atstovui draudžiama organizuoti ir finansuoti organizacijas, siekiančias trukdyti profesinių sąjungų veiklai, ją nutraukti ar kontroliuoti.

Profesinės sąjungos turi tam tikrų specifinių ypatumų palyginti su politinėmis partijomis ar kitomis visuomeninėmis organizacijomis. Profesinės sąjungos atlieka visuomenėje specifinę funkciją – atstovauja ir gina darbuotojų profesines darbo, ekonomines, socialines teises bei interesus. Šiai funkcijai įgyvendinti įstatymų leidėjas suteikia profesinėms sąjungoms nemaža teisių, pvz., profesinės sąjungos turi teisę su darbdaviu sudaryti kolektyvines ir kitokias sutartis; gindamos savo narių teises ir teisėtus interesus, gali sudaryti susitarimus su valstybės valdžios ir valdymo institucijomis, teikti joms pasiūlymus dėl teisės norminių aktų darbo, ekonominius ir socialinius klausimus priėmimo, pakeitimo ar panaikinimo. Profesinės sąjungos turi teisę kontroliuoti, kaip darbdavys laikosi ir vykdo su jų atstovaujamų darbuotojų teisėmis ir interesais susijusius darbo, ekonominius ir socialinius įstatymus, kolektyvines sutartis ir susitarimus. Šiems tikslams įgyvendinti profesinės sąjungos gali turėti inspekcijas, teisinės pagalbos tarnybas ir kitas institucijas. Profesinės sąjun-

gos įgalioti asmenys, vykdydami šias kontrolės funkcijas, turi teisę lankytis įmonėse, įstaigose, organizacijose, kuriose dirba tos profesinės sąjungos atstovaujami darbuotojai, ir susipažinti su dokumentais apie darbo, ekonomines ir socialines sąlygas. Profesinės sąjungos turi teisę reikalauti iš darbdavio panaikinti jo sprendimus, kurie pažeidžia Lietuvos Respublikos įstatymų numatytas darbo, ekonomines bei socialines profesinių sąjungų narių teises. Jeigu darbdavys įstatymo nustatytu laiku (per 10 dienų) neišnagrinėja profesinių sąjungų reikalavimo panaikinti tokį sprendimą arba atsisako jį patenkinti, profesinė sąjunga turi teisę kreiptis į teismą. Profesinės sąjungos turi teisę siūlyti traukti atsakomybėn pareigūnus, kurie pažeidžia darbo įstatymus, neužtikrina saugių darbo sąlygų, nevykdo kolektyvinės sutarties ar kitokių tarpusavio susitarimų. Gindamos savo narių teises, jos gali ne tik organizuoti mitingus, demonstracijas, susirinkimus, bet ir įstatymų nustatyta tvarka turi teisę skelbti streikus.

Įstatymo 21 str. nustatytos profesinių sąjungų narių darbo teisių garantijos; pvz., darbdavys, negavęs profesinės sąjungos renkamojo organo išankstinio sutikimo, negali skirti drausminės nuobaudos ar atleisti iš darbo savo iniciatyva (išskyrus Darbo sutarties įstatymo 29 str. 1 ir 8 p.) ir valia darbuotojo – įmonėje veikiančios profesinės sąjungos nario.

Šie ir kiti profesinių sąjungų ypatumai turi nemažą įtaką įstatymų leidėjui reglamentuojant jų steigimo tvarką.

Pagal Profesinių sąjungų įstatymą, steigti profesines sąjungas turi teisę piliečiai ir kiti asmenys, nuolat gyvenantys Lietuvoje, ne jaunesni kaip 14 metų, dirbantys pagal darbo sutartį ar kitais pagrindais, numatytais įstatymų. Įstatymas draudžia darbdaviui, jo įgaliotam atstovui būti jo įmonės, įstaigos, organizacijos veikiančių profesinių sąjungų nariu.

Įstatymas numato teisę nustatyti tam tikrus apribojimus steigiant profesines sąjungas krašto apsaugos, policijos, valstybės saugumo ir kitose organizacijose. Tokie apribojimai gali būti nustatyti šių organizacijų veiklą reglamentuojančiuose įstatymuose, pvz., pagal Specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymo 15 str. 1 d. 6 p. šios tarnybos pareigūnams draudžiama būti profesinės sąjungos nariais.

Profesinės sąjungos gali steigti profesiniu, pareiginiu, gamybiniu, teritoriniu ar kitais pačių profesinių sąjungų nustatytais principais. Profesinei sąjungai įsteigti būtina, kad ji turėtų ne mažiau kaip 30 steigėjų arba įmonėje, įstaigoje, organizacijoje būtų ne mažiau kaip 30 steigėjų ar jie sudarytų ne mažiau kaip 1/5 visų darbuotojų. Profesinei sąjungai įsteigti, kaip ir kitoms visuomeninėms organizacijoms, būtina turėti susirinkime patvirtintus įstatus (statutą) ir išrinktus vadovaujančius organus. Profesinė sąjunga laikoma įsteigta nuo tos dienos, kai įvykdytos minėtos sąlygos. Tačiau juridinio asmens teises ji įgyja nuo jos įstatų įregistravimo

dienos kompetentingoje valstybės ar savivaldybės institucijoje. Antai profesinių sąjungų, kurių struktūriniai padaliniai yra vieno miesto ar rajono teritorijoje, įstatus registruoja vietos savivaldos vykdomoji institucija. Profesinių sąjungų, kurios pagal savo įstatus veikia daugiau nei vienos savivaldybės teritorijoje ir kurių buveinė yra apskrities centre ar kitoje apskrities teritorijoje, įstatus registruoja apskrities viršininkas. Profesinių sąjungų, kurių veikla apima daugiau nei vienos apskrities teritoriją, įstatus registruoja Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Profesinių sąjungų įstatatai registruojami ne vėliau kaip per mėnesį nuo kreipimosi dėl registravimo gavimo dienos, pateikus profesinės sąjungos įstatus ir susirinkimo (konferencijos, suvažiavimo) protokolą dėl profesinės sąjungos įsteigimo. Atsisakymas registruoti profesinės sąjungos įstatus gali būti apskūstas apylinkės teismui, kuris skundą turi išnagrinėti per dešimt dienų.

Profesinės sąjungos – nuolat veikiančios organizacijos. Jų veikla gali pasibaigti tik įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka. Profesinių sąjungų įstatymo 3 str. 3 d. nustatyta, kad profesinių sąjungų veikla negali būti administracine tvarka nutraukta ar laikinai sustabdyta. Pagal šio įstatymo 9 str. 1 d. profesinių sąjungų veikla gali būti sustabdyta ir nutraukta jų įstatų (statuto) nustatyta tvarka arba teismo sprendimu.

Šiame straipsnyje įtvirtinta, kad sustabdyti ar nutraukti profesinės sąjungos veiklą teismo sprendimu galima tik tuomet, kai profesinė sąjunga pažeidžia Konstituciją ir Profesinių sąjungų įstatymą. Teisę kreiptis į teismą dėl profesinės sąjungos sustabdymo turi profesinės sąjungos įstatus įregistravusi institucija, taip pat prokuroras. Kreiptis į teismą šios institucijos gali tik po to, kai profesinė sąjunga per nustatytą terminą nepašalina pažeidimų, kuriuos jai raštu nurodė ją įregistravusi institucija. Teismo sprendimu profesinių sąjungų veikla gali būti sustabdyta ne ilgiau kaip 3 mėnesius. Jei per šį laiką nepašalinamas nurodytas pažeidimas, teismo sprendimu profesinių sąjungų veikla gali būti nutraukta. Profesinių sąjungų veikla teismo sprendimu taip pat gali būti nutraukta, kai profesinės sąjungos per metus nuo tos dienos, kai jų veikla teismo sprendimu buvo sustabdyta, vėl pažeidžia Lietuvos Respublikos Konstituciją ir Profesinių sąjungų įstatymą.

3.5.2. Asociacijos

Daugelyje valstybių aktyviai veikia įvairios visuomeninės organizacijos, atstovaujančios verslininkų ir darbdavių interesams. Literatūroje jos dažnai vadinamos verslininkų organizacijomis. Galima išskirti keletą šių organizacijų rūšių, pvz., pramonės ir prekybos rūmai, verslininkų asocia-

cijos (šakinės ir bendravalstybinės), darbdavių sąjungos ir kt. Beveik be išimties, verslininkų organizacijos ganėtinai aktyviai palaiko ir finansiškai remia atskiras politines partijas, ypač rinkimų kampanijų metu, įvairiais būdais siekia paveikti valstybės valdžios institucijas.

Lietuvoje panašaus pobūdžio organizacijų steigimą ir veiklą reglamentuoja Asociacijų įstatymas, priimtas 1996 m. kovo 14 d.

Šio įstatymo 2 str. 1 d. nustatyta, kad asociacija – tai juridinių bei fizinių asmenų savanoriškas susivienijimas, vykdomas asociacijos narių nustatytus ūkinius, ekonominius, socialinius, kultūros, švietimo, mokslinio tyrimo uždavinius bei funkcijas. Jos nariais gali būti Lietuvos Respublikos ir kitų valstybių fiziniai ir juridiniai asmenys, tačiau įstatymas leidžia asociacijoms savo įstatuose nustatyti apribojimus užsienio šalių juridiniams ir fiziniams asmenims būti jų nariais (4 str. 1 d.). Įstatymas reikalauja, kad asociacijos veiklos tikslai, pagrindinės funkcijos ir uždaviniai būtų susiję su asociacijos narių veikla ar poreikiais; tai turi būti nurodyta jos įstatuose. Juridiniai bei fiziniai asmenys gali jungtis į asociacijas pagal veiklos, vartojimo, funkcinius, teritorinius požymius (2 str. 3 d.). Įstatymas nedraudžia asmeniui būti kelių asociacijų nariu.

Pagal Asociacijų įstatymą, asociacija gali būti steigama juridinių bei fizinių asmenų iniciatyva. Asociacijoje turi būti ne mažiau kaip 3 nariai (įstatymo 4 str. 3 d. reikalauja fiksuoti visus asociacijos narius). Asociacijos steigimo iniciatoriai privalo sušaukti steigiamąjį susirinkimą. Jame turi būti priimtas nutarimas dėl asociacijos įsteigimo, įstatų, taip pat išrenkami valdymo organai. Asociacijos įgyja juridinio asmens teises, kai yra įregistruojamos kompetentingoje valstybės institucijoje. Asociacijos turi teisę steigti filialus, savo bendriems uždaviniams spręsti gali jungtis į sąjungas (konfederacijas).

Įstatymas garantuoja asociacijoms veikimo, iniciatyvos bei sprendimų laisvę (3 str. 4 d.). Savo veiklą jos grindžia įstatymų nustatyta tvarka įregistruotais įstatais. Kaip ir kitoms visuomeninėms organizacijoms, asociacijoms draudžiama užsiimti komercine veikla ir siekti pelno.

3.5.3. Meno kūrėjų organizacijos

Šių organizacijų veiklos pagrindus, turtines teises ir valstybės paramą reglamentuoja Meno kūrėjų ir jų organizacijų įstatymas, priimtas 1996 m. rugpjūčio 15 d. Be šio įstatymo, meno kūrėjų organizacijos savo veikloje vadovaujasi Visuomeninių organizacijų įstatymu arba Asociacijų įstatymu ir savo įstatais.

Įstatymo 2 str. 2 d. meno kūrėjų organizacija apibrėžta kaip savanoriškas meno kūrėjų susivienijimas (asociacija, draugija, sąjunga), suda-

rytas jos narių kūrybiniais, kultūriniais ir socialiniams poreikiams tenkinti, meno kūrėjų laisvėms ir teisėms ginti, šalies kultūrai plėtoti.

Šios organizacijos vienija profesionalius menininkus. Pagrindinis reikalavimas priimant narius į meno kūrėjų organizaciją – aukštas sukurtų kūrinių meistriškumo lygis. Meno kūrėjai vienijasi pagal meno (dailės, muzikos, literatūros ir kt.) sritis arba šių sričių derinius.

Įstatymo 7 str. 1 d. nustato, kad meno kūrėjų organizacijos steigėjai turi būti ne jaunesni kaip 18 metų Lietuvos Respublikos piliečiai, įgiję meno kūrėjo statusą. Steigiamajame suvažiavime (konferencijoje, susirinkime) turi dalyvauti ne mažiau kaip 25 steigėjai. Meno kūrėjai, ne Lietuvos Respublikos piliečiai, priimami į meno kūrėjų organizaciją, kai jos įstatuose yra apibrėžta tokių asmenų narystės forma (asocijuotas narys, užsienietis narys, narys korespondentas, garbės narys) ir aptartos tokių narių teisės.

Meno kūrėjų organizacijos turi teisę vienytis į susivienijimus (federacijas, asociacijas). Susivienijimą gali steigti ne mažiau kaip trys organizacijos. Meno kūrėjų organizacijos ir jų susivienijimai gali stoti į tarptautines visuomenines meno kūrėjų organizacijas, kurių tikslai neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams.

Įstatymas nustato, kad meno kūrėjų organizacijai nuosavybės teise gali priklausyti nekilnojamas turtas (žemė, pastatai, statiniai, įmonės ir kt.) ir kilnojamas turtas, reikalingas jos veiklai. Įstatymas neriboja Lietuvos Respublikos ir užsienyje gyvenančių fizinių bei juridinių asmenų perduodamo organizacijai turto ir lėšų dydžio. Meno kūrėjų organizacijos individualioms įmonėms, kurios ne mažiau kaip 30 proc. pelno naudoja organizacijos poreikiams, pagal įstatymą turi būti suteiktos mokesčių lengvatos. Savo narių kūrybinio darbo ir socialinėms gyvenimo sąlygoms gerinti meno kūrėjų organizacijos steigia labdaros ir paramos, taip pat kitus įstatymų nustatytus fondus. Meno kūrėjų organizacijoms gali būti pervedamos tikslinės lėšos iš valstybės ir savivaldybės biudžeto. Įstatymas nustato, kad Vyriausybės arba savivaldybės tikslinės lėšos meno kūriniams kurti meno kūrėjų organizacijų nariams suteikiamos tik per jų organizacijų fondus. Meno kūrėjų organizacijos ir jų susivienijimai, atstovaudami meno kūrėjų asmeniniams ir bendriems neturtiniams bei turtiniams interesams, gali sudaryti sutartis su Vyriausybe, ministerijomis, kitomis valstybės institucijomis bei savivaldybės institucijomis dėl ilgalaikių meninės kūrybos rėmimo programų, kūrybinių komandiruočių į užsienio valstybes, valstybinių stipendijų ir kt.

3.5.4. Labdaros ir paramos fondai

Lietuvoje gali steigti ir veikti fondai – ne pelno organizacijos, kurių veiklos tikslai yra labdara ir parama mokslo, kultūros, švietimo, meno, religijos, sporto, sveikatos apsaugos, socialinės globos ir rūpybos, aplinkos apsaugos ir kitoms sritims, išskyrus tas, kurias draudžia įstatymai, pvz., minėjome, jog labdaros ir paramos fondai negali finansuoti politinių partijų.

Šių organizacijų steigimą ir veiklą reglamentuoja Labdaros ir paramos fondų įstatymas, priimtas 1996 m. kovo 14 d. Kaip ir kitos visuomeninės organizacijos, labdaros ir paramos fondai steigiami pareikštine–registracine tvarka. Nurodytas įstatymas nustato, kad fondų steigėjais gali būti fiziniai bei juridiniai asmenys, iki fondo įregistravimo išipareigoję skirti fondui įnašus pinigais ar turtu, teikti fondui paslaugas. Steigėjais gali būti Lietuvos Respublikos ir kitų valstybių fiziniai ir juridiniai asmenys bei tarptautinės organizacijos. Steigėjais negali būti politinės partijos ir politinės organizacijos, taip pat valstybės valdžios ir valdymo institucijos, kurios kontroliuoja fondų finansinę veiklą. Fondų steigėjų skaičius neribojamas. Įstatymas garantuoja labdaros ir paramos fondams veiklos, iniciatyvos bei sprendimų priėmimo laisvę.

4 poskyris

RELIGINĖS BENDRUOMENĖS IR BENDRIJOS

4.1. Religinių bendruomenių ir bendrijų santykis su valstybe

4.2. Religinių bendruomenių ir bendrijų steigimas ir veikla

4.1. Religinių bendruomenių ir bendrijų santykis su valstybe

Nemažą įtaką visuomenės politiniame gyvenime turi religinės bendruomenės ir bendrijos, atstovaujančios įvairioms šiuo metu pasaulyje paplitusioms religijoms. Dar kitaip jos vadinamos tikibiniais socialiniais junginiais, religinėmis organizacijomis, konfesijomis arba bažnyčiomis.

Tai vieni seniausių socialinių junginių. Šiuo metu daugelyje valstybių jie yra laisvanoriški visuomeniniai susivienijimai. Demokratinės valstybės paprastai pripažįsta religijų ir bažnyčių lygybę, sąžinės ir tikėjimo laisvę, visišką bažnyčios atskyrimą nuo valstybės ir draudžia persekioti asmenis ar teikti jiems privilegijų dėl jų religinių pažiūrų ar įsitikinimų. Būtent visiškas bažnyčių nuo valstybės atskyrimas, anot M. Römerio, geriausiai

suderintas su sąžinės ir tikėjimo laisvės principu¹. Tiesa, kai kurios demokratinės valstybės pripažįsta ir privilegijuotas oficialias arba valstybines bažnyčias, pvz., Didžiojoje Britanijoje tokį statusą turi dvi bažnyčios: Anglijoje – anglikonų, Škotijoje – presbiterionų bažnyčia. Abiejų bažnyčių vadovu laikomas Didžiosios Britanijos monarchas.

Galima išskirti ir kitas bažnyčios santykio su valstybe formas. Pvz.: viena seniausių formų – visiškas bažnyčios sutapimas su valstybe. Šiuo metu ji būdinga kai kurioms musulmoniškoms valstybėms. Kai kuriose valstybėse religinės bendrijos yra draudžiamos ir persekiojamos arba visiškai pajungiamos valstybei. Yra atvejų, kai religija ir bažnyčia tampa opozicine valstybės valdžios politine jėga.

Dažnai aiškinama, kad bažnyčios yra „griežtai antagonistiniai” junginiai ir „tikrai kylant prieštikybiniam, vadinamam „laisvamanių” judėjimui, jie atranda bendrąją kalbą ir prieš bendrąjį priešą pradeda solidaristiškai savo santykius orientuoti”². Kita vertus, visuotinai pripažįstama, kad bažnyčia kaip atskiras socialinis junginys visuomet pasižymi ypatingu vidiniu solidarumu, gebėjimu išsaugoti dorines, kultūrines ir istorines tautos tradicijas. Nereti atvejai, kai bažnyčia vaidina svarbų vaidmenį išsaugant tautiškumą ir valstybingumą.

Teigiamą vaidmenį bažnyčia suvaidino ir atkuriant Lietuvos nepriklausomybę. Atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, nebuvo pamiršta įvertinti bažnyčios teigiamo vaidmens. 1990 m. kovo 11 d. atstačius 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimą, buvo atkurta bažnyčios teisinė padėtis, kurią ji turėjo tarpukario Lietuvoje. Vienas pirmųjų aktų, kuriuo bandyta atstatyti istorinį ir politinį teisingumą, buvo 1990 m. birželio 12 d. Aukščiausiosios Tarybos–Atkuriamojo Seimo priimtas Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje restitucijos aktas.

Lietuvos Respublikos Konstitucija, priimta 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos piliečių referendume, įtvirtina valstybės ir bažnyčios atskirumo principą. Šis principas Konstitucijoje tiesiogiai nedeklaruojamas, tačiau išplaukia iš Konstitucijos 43 str. 7 d., skelbiančios, jog Lietuvoje nėra valstybinės religijos, prasmės. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2000 m. birželio 13 d. nutarime konstatavo, kad konstitucinis „valstybės ir bažnyčios atskirumo principas yra Lietuvos valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietiško pamtas. Šis principas, taip pat Konstitucijoje įtvirtinta įsitikinimų, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, konstitucinis asmenų lygybės principas kartu su kitomis konstitucinėmis nuostatomis lemia valstybės pasaulėžiūrinį ir religinį neutralumą. Tai, kad Lietuvos valstybė ir jos institucijos yra pasaulėžiūros ir religijos po-

¹ Römeris M. Valstybė. T. 2. Vilnius, 1995. P. 150.

² Ibid. P. 150.

žiūriu neutralios, reiškia valstybės ir tikybos sričių, valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų paskirties, funkcijų ir veiklos atribojimą”. Taigi valstybės ir bažnyčios atskirumo principas reiškia, kad religinės bendruomenės ir bendrijos nevykdo valstybės funkcijų, o valstybė nevykdo religinių bendruomenių ir bendrijų funkcijų.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją, valstybė ir bažnyčia yra nepriklausomi, savarankiški ir lygiateisiai subjektai. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 str. įtvirtinta, kad valstybės pripažintos bažnyčios bei kitos religinės organizacijos turi juridinio asmens teises, veikia laisvai pagal savo kanonus ir statutus. Valstybės ir bažnyčių tarpusavio santykiai nustatomi susitarimu arba įstatymu. Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją, abu šie visuomeninių santykių reguliavimo būdai yra lygiaverčiai. Vis dėlto tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos leidėjas nurodo pirma susitarimą, o ne įstatymą, suponuoja mintį, kad tam tikras prioritetas teikiamas susitarimui. Sutartiniais pagrindais reguliuojami visuomeniniai santykiai tik tarp lygiateisių subjektų.

Konstituciniais ir sutartiniais pagrindais šiuo metu grindžiami santykiai tarp valstybės ir Katalikų bažnyčios, pvz., juos reglamentuoja 2000 m. gegužės 5 d. Vilniuje pasirašyta Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl santykių tarp Katalikų Bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų, Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl kariuomenėje tarnaujančių katalikų sielovados, Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje. Šie susitarimai Lietuvoje turi Seimo ratifikuotos tarptautinės sutarties galią.

Kitas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje minimas bažnyčios ir valstybės santykių nustatymo būdas yra įstatyminis reguliavimas. Šiuo metu bažnyčios veiklą, jos turtines ir neturtines teises reglamentuoja Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas, priimtas 1995 m. spalio 4 d., ir Religinių bendrijų teisės į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo tvarkos įstatymas, priimtas 1995 m. kovo 21 d.

Religinės bendruomenės ir bendrijos – tai ne tik piliečių teisės į asociacijų laisvę, bet ir viena iš pagrindinių tarptautinės teisės pripažintos žmogaus tikėjimo laisvės realizavimo formų. Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra prigimtinė žmogaus teisė, todėl tinkamas su ja susijusių visuomeninių santykių reglamentavimas ir šios teisės apsauga yra vienas iš svarbiausių teisinės ir demokratinės valstybės požymių. Šią teisę Lietuvoje gyvenantiems asmenims garantuoja Lietuvos Respublikos Konstitucija. Konstitucijos 26 str. skelbiama, kad kiekvienas žmogus turi teisę laisvai pasirinkti bet kurią religiją arba tikėjimą, ir vienas ar su kitais, privačiai ar viešai ją išpažinti, atlikinėti religines apeigas, praktikuoti tikėjimą ir mokyti jo. Niekas negali kito asmens versti nei būti verčiamas pasirinkti ar išpažinti kurią nors religiją arba tikėjimą. Pažymėtina, kad

Konstitucijoje įtvirtinta tikėjimo laisvė negali būti ribojama net įvedus karo ar nepaprastąją padėtį. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 145 str. nesuteikia tokios teisės nei Respublikos Prezidentui, nei Seimui.

Kita vertus, Lietuvos Respublikos Konstitucijoje pripažįstamas tik teisėtas minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės realizavimas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 26 str. 4 d. nustatyta, kad žmogaus laisvė išpažinti ir skleisti religiją arba tikėjimą negali būti apribota kitaip, kaip tik įstatymu ir tik tada, kai būtina garantuoti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą ir dorą, taip pat kitas asmens pagrindines teises ir laisves. Su šia nuostata tiesiogiai susijęs Lietuvos Respublikos Konstitucijos 27 str., konkretizuojantis, kad žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas nusikaltimas ar įstatymų nevykdymas. Šios konstitucinės nuostatos pažeidimas, atsižvelgiant į jo pobūdį ir padarinius, gali užtraukti baudžiamąją ir kitokią teisinę atsakomybę.

4.2. Religinių bendruomenių ir bendrijų steigimas ir veikla

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 str. 1 d. nustato, kad, be tradicinių Lietuvoje bažnyčių ir religinių organizacijų, valstybė pripažįsta ir kitas bažnyčias ir religines organizacijas, jeigu jos turi atramą visuomenėje ir jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai. Tai bendro pobūdžio reikalavimai. Šių reikalavimų turinį konkretizuoti turi įstatymų leidėjas.

Dviejų religinių bendruomenių ir bendrijų grupių išskyrimą Konstitucijoje galime laikyti Lietuvos konstitucinės teisės tradicija. Dvejopas šių organizacijų statusas buvo įtvirtintas ir tarpukario Lietuvos konstitucijoje. M. Römeris, analizuodamas konstitucines normas, nustatančias bažnyčios teisinę padėtį, yra pastebėjęs, kad „visų esamųjų Lietuvoje“ tikybinių junginių padėtis yra privilegijuota lyginant su kitais, visų pirma dėl to, kad šių organizacijų steigimo teisė yra suteikta konstitucijos ir negali būti įstatymų leidėjo panaikinta ar apribota. Tuo tarpu „naujai atsirandančių“ tikybinių junginių steigimo tvarka ir teisinis statusas priklauso nuo įstatymo leidėjo priimtame įstatyme įtvirtintos valios¹.

Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 5 str. nustato, kad valstybė pripažįsta devynias tradicines Lietuvoje egzistuojančias religines bendruomenes ir bendrijas: lotynų apeigų katalikų, graikų apeigų katalikų, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, ortodoksų (stačiatikių), sentikių, judėjų, musulmonų sunitų ir karaimų. Šios tradicinės bažnyčios laikomos sudėtine Lietuvos istorinio, dvasinio bei socialinio palikimo

¹ Römeris M. Konstitucinės teisės paskaitos. Vilnius, 1990. P. 408–411.

dalimi. Valstybė tokiu būdu pripažįsta šių religinių bendrijų dvasinį, kultūrinį ir socialinį tęstinumą.

Kitos (netradicinės) religinės bendrijos gali būti valstybės pripažintos kaip istorinio, dvasinio ir socialinio palikimo dalis, jeigu jas palaiko visuomenė, ir jų mokymas bei apeigos neprieštaruja įstatymui ir dorai (Įstatymo 6 str. 1 d.). Kaip matome, įstatymas beveik pažodžiui kartoja Konstitucijoje įtvirtintas nuostatas. Pagal bendrą įstatymo prasmę, manytume, kad visuomenės palaikymas turi būti visapusis, ir moralinis, ir materialinis. Lemiamą reikšmę turi aktyvus Lietuvoje gyvenančių asmenų dalyvavimas religinės bendruomenės veikloje ir jos skleidžiamos religijos bei mokymo išpažinimas. Reikalavimas, kad mokymas bei atliekamos apeigos neprieštarautų įstatymui ir dorai, sietinas su draudimu riboti kitų asmenų teises ir laisves, kurstyti ar propaguoti tautinę, rasinę, socialinę, religinę neapykantą, prievartą, pažeisti nustatytą konstitucinę santvarką ir viešąją tvarką. Bažnyčios ar religinės organizacijos tikslai ir veikla turi atitikti visuomenėje pripažintas moralės nuostatas.

Įstatymų leidėjas religinių bendrijų valstybinį pripažinimą sieja ir su organizacijų veiklos trukme. Įstatymo 6 str. 2 d. nustatyta, kad religinės bendrijos gali kreiptis dėl valstybės pripažinimo praėjus ne mažiau kaip 25 metams nuo pirminio jų įregistravimo Lietuvoje. Šio str. 4 d. paaiškinta, kad pirminis įregistravimas yra įvykęs, jei religinė bendrija teisėtai veikė (buvo įregistruota) Lietuvoje po 1918 m. vasario 16 d.

Netradicinių religinių bendruomenių ir bendrijų oficialus pripažinimas priklauso nuo įstatymų leidėjo valios: valstybės pripažinimą suteikia Seimas (Įstatymo 6 str. 2 d.). Formalus įstatymo reikalavimų atitikimas nėra besąlygiškas pagrindas religinei bendruomenei ar bendrijai pripažinti. Oficialus religinės bendrijos pripažinimas yra Seimo teisė, bet ne pareiga. Seimas ją realizuoja, atsižvelgdamas į valstybės ir visuomenės interesus.

Valstybės pripažintoms bažnyčioms ir religinėms organizacijoms Lietuvos Respublikos Konstitucija garantuoja juridinio asmens teises. Lietuvos Respublikos Konstitucija nenumato jokių papildomų reikalavimų ar sąlygų šioms organizacijoms dėl juridinio asmens statuso suteikimo. Tokią teisę įstatymų leidėjas turi tik valstybės nepripažintų bažnyčių ir religinių organizacijų atžvilgiu. Juridinio asmens statuso suteikimas yra galutinė religinių bendruomenių ir bendrijų steigimo stadija ir labai svarbi šių organizacijų veiklos teisinė garantija.

Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatyme yra reglamentuota juridinio asmens suteikimo ir įforminimo tvarka. Tradicinės religinės bendrijos, turinčios juridinio asmens teises, šiuo įstatymu įpareigojamos apie tai pranešti Teisingumo ministerijai (Įstatymo 10 str. 1 d.). Naujai susikūrusios (atsikūrusios) tradicinės religinės bendruomenės ir bendrijos

įgyja juridinio asmens teises, kai jų vadovybė apie susikūrimą (atsikūrimą) raštu praneša Teisingumo ministerijai ir yra nustatomas konkrečios bendruomenės ar bendrijų tradicijų tęstinumas atsižvelgiant į jos kano-nus, statutus bei kitas normas (Įstatymo 10 str. 2 d.).

Kitoms „netradicinėms“ religinėms bendruomenėms ir bendrijoms juridinio asmens statusas suteikiamas nuo jų įstatų ar juos atitinkančių dokumentų įregistravimo dienos. Įstatyme yra nustatyti tam tikri reikala-vimai norint įregistruoti naują religinę bendruomenę ir religinę bendriją.

Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas skiria sąvokas „religinė bendruo-menė“, „religinė bendrija“ ir „religiniai centrai“. Pagal aptariamojo įsta-tymo 4 str. religinė bendruomenė yra asmenų grupė, siekianti įgyvendinti tos pačios religijos tikslus. Ji gali būti tam tikros religinės bendrijos vietini padalinys. Religinės bendrijos yra bažnyčių ir tolygių religinių organi-zacijų–bendruomenių, siekiančių įgyvendinti tos pačios religijos tikslus, susivienijimai. Religiniai centrai – tai aukštesniosios religinių bendrijų valdymo institucijos.

Religinės bendruomenės gali būti įregistruotos, jei vienija ne mažiau kaip 15 narių – pilnamečių Lietuvos Respublikos piliečių (Įstatymo 11 str. 2 d.). Norint įregistruoti religinę bendriją užtenka, kad ją sudarytų ne mažiau kaip dvi religinės bendruomenės, turinčios bendrą vadovybę (Įstatymo 11 str. 3 d.). Įregistruotos religinės bendrijos struktūrai pri-klausančios religinės bendruomenės ir centrai įgyja juridinio asmens tei-ses, kai juos pripažįsta bendrijų vadovybė ir apie tai raštu praneša Tei-singumo ministerijai.

Norint registruoti religinės bendruomenės, bendrijos įstatus ar juos atitinkantį dokumentą, turi būti pateikiamas pareiškimas, religinės ben-druomenės ar bendrijos steigiamojo susirinkimo protokolas ir jos narių sąrašas. Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatus ar juos atitinkantį dokumentą registruoja Teisingumo ministerija ne vėliau kaip per 6 mė-nesius nuo jų pateikimo (Įstatymo 11 str. 6 d.).

Atsisakymas registruoti religinės bendruomenės ar bendrijos įstatus gali būti grindžiamas tik įstatymo nustatytais pagrindais. Įstatai neregistruojami, jeigu: 1) juose nenurodyti visi įstatymo reikalaujami duomenys; 2) religinės bendruomenės ar bendrijos veikla pažeidžia žmogaus teises ir laisves arba viešąją tvarką; 3) jau yra įregistruoti tokiu pačiu pavadini-mu religinės bendruomenės, bendrijos įstatai ar juos atitinkantis doku-mentas (Įstatymo 12 str. 1 d.). Atsisakymas įregistruoti religinės ben-druomenės ar bendrijos įstatus gali būti skundžiamas teismui.

Nuo įstatų įregistravimo dienos religinės bendruomenės ir bendrijos tampa visateisiais teisinių santykių subjektais ir įgyja visas Konstitucijoje ir įstatymuose numatytas teises ir pareigas.

Pagrindinė religinių bendruomenių ir bendrijų funkcija – tenkinti tikinčiųjų interesus ir poreikius. Šiai funkcijai įgyvendinti Konstitucija ir įstatymai suteikia religinėms bendrijoms nemaža teisinių garantijų.

Lietuvos Respublikos Konstitucija garantuoja religinėms bendruomenėms ir bendrijoms veikimo laisvę. Šią konstitucinę teisę konkretizuoja Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 7 str. 2 d. nustatanti, kad religinės bendruomenės ir bendrijos turi teisę laisvai organizuotis pagal savo hierarchinę ir institucinę struktūrą, vidaus gyvenimą tvarkyti savarankiškai pagal savo kanonus, statutus bei kitas normas.

Kai kurios specifinės religinių bendruomenių ir bendrijų teisės yra apibrėžtos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 str. 3 d. suteikia bažnyčioms ir religinėms organizacijoms teisę laisvai skelbti savo mokslą, atlikti savo apeigas, turėti maldos namus, labdaros įstaigas ir mokyklas dvasininkams rengti. Lietuvos Respublikos Konstitucija nedraudžia religinėms bendrijoms registruoti tam tikrus civilinės būklės aktus: Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 str. 4 d. įtvirtina nuostatą, jog valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją. Konstitucija, įpareigodama įstatymų leidėją nustatyti bažnyčių ir kitų religinių organizacijų būklę susitarimu ar įstatymu, taip pat įpareigoja konkretizuoti Konstitucijoje apibrėžtas teises bei suteikia galimybę nustatyti kitas teises ir laisves.

Antai Religinių bendruomenių ir bendrijų 8 str., konkretizuojančiame šių organizacijų laisvę atlikti religines apeigas nustatyta, kad religinės apeigos bei kulto ceremonijos gali būti laisvai atliekamos kulto pastatuose ir aplink juos, piliečių namuose ir butuose, šarvojimo patalpose, kapinėse ir krematoriumuose. Tikinčiųjų prašymu religinės apeigos gali būti atliekamos tam tikrose viešose vietose (ligoninėse, socialinio aprūpinimo pensionatuose, laisvės atėmimo vietose) suderinus tai su minėtų įstaigų vadovybe. Šių įstaigų vadovybė turi sudaryti galimybę atlikti religines apeigas. Religinės apeigos gali būti atliekamos kariniuose daliniuose. Įstatymų leidėjas įpareigoja karinių dalinių vadovybę sudaryti galimybę atlikti religines apeigas statutų numatyta tvarka. Tikinčiųjų mokinių ir jų tėvų prašymu religinės apeigos gali būti atliekamos valstybinėse švietimo ir auklėjimo įstaigose. Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas šią teisę suteikia tik tradicinėms ir kitoms valstybės pripažintoms religinėms bendruomenėms ir bendrijoms. Be to, norėdamos realizuoti šią teisę, religinės bendrijos privalo laikytis ir kitų šio straipsnio 4 d. nurodytų reikalavimų: religinės apeigos turi neprieštarauti pasaulietinės mokyklos sampratai; religinės bendruomenės negali versti mokinių dalyvauti tokiose apeigose (jose dalyvaujama laisvu apsisprendimu). Religinės apeigos gali būti atliekamos ir kitose viešose vietose, jeigu šios apeigos nepažeidžia viešosios tvarkos, žmonių sveikatos, doros ar kitų asmenų teisių ir laisvių. At-

sisakymas leisti ar trukdymas atlikti religines apeigas gali būti apskūstas aukštesnei valdymo institucijai ar teismui.

Aptariamojo įstatymo 8 str. 6 d. nurodyta, kad religinės bendruomenės ir bendrijos savivaldybės nustatyta tvarka gali turėti savo konfesines kapines arba savo teritoriją bendrose kapinėse. Laidojimo tvarką šiose kapinėse nustato atitinkama religinė bendruomenė ar bendrija.

Konstitucija garantuoja bažnyčioms ir religinėms organizacijoms teisę laisvai skelbti savo mokslą. Ši teisė valstybės gali būti apribota tik tada, jeigu bažnyčių skelbiamas mokslas prieštarautų Konstitucijai ir įstatymams (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 str. 6 d.). Ši konstitucinė teisė gali būti įgyvendinama įvairiais būdais. Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 9 str. numatyta, kad tikyba gali būti dėstoma maldos namuose, valstybinėse ir nevalstybinėse mokymo ir auklėjimo įstaigose, taip pat kitose patalpose bei vietose. Valstybinėse švietimo įstaigose tėvų pageidavimu gali būti dėstoma tradicinių ir kitų valstybės pripažintų religinių bendruomenių ir bendrijų tikyba. Tikybos dėstymo tvarką valstybinėse mokymo ir auklėjimo įstaigose reglamentuoja švietimo įstatymai.

Bažnyčios ir religinės organizacijos turi teisę steigti nevalstybines konfesines švietimo įstaigas. Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 9 str. 3 d. įtvirtinta, jog valstybė pripažįsta tradicinių ir kitų valstybės pripažintų religinių bendruomenių ir bendrijų tikybos dėstymą konfesinėse mokymo įstaigose tikybos dėstymo programas įregistravus Švietimo ir mokslo ministerijoje ir jai pateikus mokytojų kvalifikaciją patvirtinančius dokumentus bei atitinkamos religinės bendruomenės ar bendrijos dvasinės vyresnybės prašymą.

Religinės bendruomenės ir bendrijos turi teisę įstatymų nustatyta tvarka steigti ir turėti bendrojo lavinimo mokyklas bei kitokias mokymo, švietimo ir kultūros įstaigas, taip pat mokymo–ugdymo įstaigas dvasininkams ir tikybos dėstytojams rengti (Įstatymo 14 str. 1 d.). Šiuo metu Lietuvoje veikia trys kunigų seminarijos, turinčios nevalstybinės aukštosios mokyklos statusą: Kauno, Telšių ir Vilniaus. Visos jos priklauso lotynų apeigų Katalikų Bažnyčiai.

Religinės bendruomenės ir bendrijos gali užsiimti labdara, dalyvauti gailestingumo veikloje, steigti gydymo įstaigas, taip pat labdaros įstaigas ir organizacijas (Įstatymo 14 str. 3 d.), turi teisę įstatymų nustatyta tvarka užsiimti leidybos, gamybine–ūkine veikla, steigti visuomenės informavimo priemones, labdaros fondus ir kitokias organizacijas (Įstatymo 15 str.).

Pažymėtina, kad Lietuvoje bažnyčios ir religinės bendruomenės gali įstatymo nustatyta tvarka iš valstybės gauti paramą kultūrai, švietimui bei labdarai (Įstatymo 7 str. 3 d.).

Religinės bendruomenės ir bendrijos, kaip ir kiti laisvanoriški visuomeniniai susivienijimai, turi teisę į nuosavybę. Joms nuosavybės teise gali priklausyti maldos namai, gyvenamieji namai ir kiti pastatai bei statiniai, gamybiniai, socialiniai ir labdaros objektai bei kitoks turtas, reikalingas religinių bendruomenių ir bendrijų veiklai (Įstatymo 13 str. 1 d). Įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į tai, kad sovietiniais metais bažnyčių turtinės teisės buvo suvaržytos, joms teisėtai priklausęs turtas nacionalizuotas, ir siekdamas atstatyti bažnyčių nuosavybės teises, priėmė specialų įstatymą, kuriuo įsipareigojo atstatyti religinių bendrijų teises į išlikusį nekilnojamąjį turtą. Šią tvarką nustato Religinių bendrijų teisės į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo tvarkos įstatymas, priimtas 1995 m. kovo 21 d.

Įstatymų leidėjas nedraudžia religinėms bendrijoms palaikyti ryšius su kitais laisvanoriškais visuomeniniais susivienijimais, veikiančiais Lietuvoje. Tiesa, kai kuriuos apribojimus nustato atskiri įstatymai. Pvz.: pagal Politinių partijų ir politinių organizacijų finansavimo įstatymą religinėms organizacijoms draudžiama finansuoti politines partijas. Kita vertus, Lietuvoje nedraudžiama steigti konfesines politines partijas.

Religinės bendruomenės ir bendrijos yra nepriklausomos ir savarakiškos organizacijos, tačiau jų veikla negali prieštarauti Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams. Tokiais atvejais, kaip ir politinėms partijoms ar visuomeninėms organizacijoms, įstatymų leidėjas numato tam tikras sankcijas.

Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 20 str. numato tais atvejais, kai religinė bendruomenė, bendrija ar centras veikia ne pagal įregistruotus įstatus arba jų veikla pažeidžia Lietuvos Respublikos Konstituciją ar Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymą, Teisingumo ministerija praneša apie tai raštu įstatymus pažeidusiai religinei bendruomenei, bendrijai ar centrui ir nurodo terminą, per kurį pažeidimai turi būti ištaisyti. Jei pažeidimai neištaisomi, Teisingumo ministerija gali kreiptis į teismą dėl religinės bendruomenės, bendrijos ar centro veiklos sustabdymo. Teismo sprendimu šių organizacijų veikla gali būti sustabdyta ne ilgiau kaip 6 mėnesius. Jei per šį laikotarpį teismo nurodytas pažeidimas neištaisomas, teismo sprendimu jų veikla gali būti nutraukta. Religinės bendruomenės, bendrijos ar centro veikla taip pat gali būti nutraukta jų pačių sprendimu, o religinės bendruomenės ar bendrijos veikla – ir jos aukštesnės valdymo institucijos sprendimu.

Nutraukus religinės bendruomenės, bendrijos ar centro veiklą, likęs turtas pereina jų įstatuose nurodytam turto perėmėjui; jeigu turto perėmėjas nenurodytas arba jo nėra, turtas atitenka valstybei.